
POLITIKAI KONFLIKTUSOK

LÖFFLER TIBOR

Predomináns törésvonal és törésvonal-politika a magyar pártrendszerben

*Hipotézisek a magyarországi politikai törésvonalak
újraértelmezéséhez*

BEVEZETÉS

A politikai törésvonalaknak a rendszerváltással párhuzamosan történő kialakulásának és a rendszerváltás óta zajló átalakulásának vizsgálatakor kézenfekvő elméleti támaszként kínálkozik Lipset és Rokkan klasszikusnak mondható alapműve.¹ Lipset és Rokkan nyomán a különböző törésvonal-koncepciók abból indulnak ki, hogy a modern (európai) politikai pártok a társadalomban egyébként is meglévő törésekre (cleavage) alapozódva jönnek létre, s töltik be ezáltal azt az alapvető társadalmi funkciójukat, hogy a társadalmi szükségleteket, érdekeket, igényeket, követeléseket, konfliktusokat stb. a politikai rendszerbe csatornázzák be. A pártok mintegy identifikálják magukat a konfliktusokhoz vezető megosztottságokkal (division) és a törésekkel (cleavage). Ezek alapján szerveződnek meg, mozgósítják a szavazókat, s teszik a megosztottságok és törések miatti problémákat olyan megoldandó/kezelendő kérdésekké (issues), amelyekről a kormányzati döntéshozatali struktúráknak dönteniük kell. Rögtön a tanulmány elején hangsúlyozandó, hogy a megosztottságok és a konfliktusok önmagukban nem jelentenek töréseket, nem azonosíthatók azokkal. A megosztottságoknak

valamilyen mértékben konfliktusosnak kell lenniük, illetve a konfliktusoknak valamilyen mértékben – egyének, csoportok és szervezetek közötti – megosztottságon kell alapulniuk. A megosztottság és konfliktus tehát együttesen mintegy attribútumai a töréseknek, bár tényleges konfliktusnak nem feltétlenül kell bekövetkeznie ahhoz, hogy törésekről beszélhessünk.

Az ortodoxnak (Lipset és Rokkan művéhez, elméletéhez ragaszkodónak) mondható, ugyanakkor empirikus indíttatású elemzésekből a következő lényegesebb, egymással versengő koncepciók rekonstruálhatók²:

1. A társadalomnak a politikai rendszertől elkülönülő részében – azaz szokásos megfogalmazásban „a” társadalomban – *társadalmi törésvonalak* jönnek létre, amelyek a *politikai* pártok révén tesznek szert *politikai* jelentőségre (relevanciára), s válnak ezáltal *politikai* törésvonalakká. A politikai pártok tehát *csak leképezik, tükrözik, kifejezik* az egyébként is meglévő *társadalmi* törésvonalakat (ellentéteket, konfliktusokat), s teszik ezáltal azokat automatikusan *politikai* törésvonallá.
2. Léteznek „társadalmi választóvonalak”, de csak a „politikailag releváns” társadalmi választóvonalak alkotnak törésvonalakat. Ebben, de csak ebben a szigorú értelemben a törésvonal fogalma azonos a politikai tagoltság fogalmával. A politikai tagoltság (törésvonal) tehát pártokhoz kötött, pártoktól függetlenül nem létező, politikai szervezet által hordozott tagoltság. A társadalom szociológiai tagoltságával (demográfiai csoportok, rétegek) összefüggésben van, de csak a politikai aktorok tevékenysége nyomán jön létre „a priori politikailag releváns” tagolódás: eleve létező, „magánvaló” politikai tagoltságról nem beszélhetünk. A társadalmi és a politikai tagoltság sem azonos fogalmak.
3. A társadalomban a *politikai pártoktól függetlenül* kialakulhat olyan *politikai tagoltság*, amelynek határai politikai törésvonalakkal azonosíthatók, s a kérdés az, hogy a pártok és pártrendszerek adekvátak-e ezekkel a törésvonalakkal.
4. A „törésvonalak” a társadalomban is léteznek, a fogalom a társadalomban meglévő ellentéteket, konfliktusok és megosztottságok intenzitását fejezi ki. A törésvonalak tehát nem specifikusan politikai jelenségek, viszont a sajátos politikai érdekeik és céljaik, valamint a kompetitív politikai racionalitás által vezérelt politikai pártok mintegy *átpolitizálják* a *társadalmi* törésvonalakat, amelyek ezáltal válnak *politikai* törésvonalakká.

A magyar rendszerváltást és az új magyar demokráciát illetően a rivális törésvonal-koncepciókból kiemelendőnek tartom a politikai pártoknak a törésvonalak *kialakulásában/kialakításában* betöltött *autonóm* szerepét. Az autonóm szerep arra utal,

hogy a pártok – az előbbieik alapján – nem csak leképezik vagy tükrözik a társadalmi vagy a társadalomban megbúvó politikai törésvonalakat és tagoltságot, nem csak adekvátak vagy inadekvátak azokkal, hanem: (1) tudatosan mélyítik vagy alakítják (akár tompítják vagy megszüntetik) a tőlük függetlenül létező törésvonalakat; (2) tudatosan létrehoznak törésvonalakat.

Véleményem szerint minél tudatosabbak a pártok ilyen irányú törekvései, annál inkább feltételezhető egyfajta „*törésvonal-politika*” megléte.

Törésvonal-politika kialakítására a következő strukturális kényszerek (is) ösztönözték/ösztönzik a pártokat Magyarországon:

- A pártosodás elitjellegű volt, az értelmiség „*táborokba*” (szekértáborokba) vagy „*törzsekbe*” szerveződött.³ A táborba szerveződés logikája viszont magába foglalja a társadalom tagjainak és csoportjainak *politikai mobilizáláson* keresztüli *táborba szervezését, a támogatók táborként megszervezését*. Ahogy törzsek „*törzsszövetséget*” képezhetnek, úgy alkothatnak integrált „*nagy táborokat*” egymással különböző viszonyban lévő táborok. Ahogy a törzsszövetségek esetében meghatározó az integráció elve, ereje és az integráló (domináns) törzs vagy nemzetség, úgy kérdéses a politikai törzsszövetségekbe vagy nagy táborokba integrálódás, illetve a politikai törzsszövetségek vagy nagy táborok politikai-ideológiai blokkokba átfejlődésének vezérelve és ereje. (A magyar *politikai modernizáció* lényegbevágó fejleményének éppen a politikai törzseknek és szekértáboroknak a nyugati mintájú *pártpolitikai blokkokba* fejlődését tartom.)
- Hipotézisem az, hogy mind a társadalom (választók), mind a táborok és nagy táborok megszervezése nem mehetett végbe a természetes és spontán módon kialakuló különbségek és konfliktusok alapján. Szükségessé vált – G. Márkus György megfogalmazásával élve – egy „*mesterséges táborteremtő mobilizáció*”.⁴ Az integráló vagy integrálásra vállalkozó erőknél maguknak is különbségeket, megosztottságokat és konfliktusokat kellett alakítaniuk vagy létrehozniuk, hogy az integrálást hatékonyan és sikeresen végezhessék el.
- Az egymással kooperáló és egymásba integrálódó táborok elitcsoportjai között külön verseny folyt/folyik az integrálásban játszott vezető (domináns) szerepért, amely érdekében ezen a téren is megosztottságokat és konfliktusokat alakító vagy létrehozó politikát kell alkalmazniuk.
- A pártoknak (táboroknak) tekintettel kellett lenniük a *létüket és a pártok közötti erőviszonyokat* meghatározó társadalmi-gazdasági struktúrára. Nem tehették ki magukat spontán és kiszámíthatatlan alakulásának és az átalakulás következményeinek.

- Ha alaképletként igaz Lipset és Rokkan megállapítása, miszerint egy létrejött pártrendszer tagoltsága erőteljesen befolyásolja, hogy milyen ellentétekben és szembenállásokban *helyezhetik el magukat az emberek*, ugyanakkor Fricz Tamás diagnózisa is helytálló a magyar esetről (az elitcsoportok közötti ellentétek egy – az elitek számára fontos – része csak halványan és elszórtan volt jelen a társadalomban, „nem olyan mértékben osztotta meg” a lakosságot, ahogyan ez a pártrendszerben dimenzionálódott), akkor – véleményem szerint – nemcsak kéttípusú ellentét *inadekváttsága*, avagy a konfliktusoknak az ebből eredő, pártelitek általi „*túl*” dimenzionálása az érdekes sajátosság, mint ahogy azt írja Fricz Tamás. Hanem az is, hogy a pártelitek *egyáltalában* arra törekednek, hogy a társadalomban meglevő törésvonalakat felerősítsék, felnagyítsák, de úgy, hogy a *maguk képeire formálják* egyben. Ezt látszik igazolni más helyütt Fricz plasztikusabb megfogalmazásai: „A pártelit igyekszik a polgárok körében *relevánssá tenni* a maga tagoltságát, vitáit, szemléletmódját, ám ez a »közeg« ellenállása folytán nem sikerül (...) a pártrendszer legkevésbé sem hagyhatja figyelmen kívül a társadalmi közeget, amelyre hatni próbál”. (Kiemelés tőlem – L. T.) Továbbá: „Magyarországon a pártok, illetve a pártelitek által felülről létrehozott politikai konfliktusvonalak nem igazán adekvátak a választópolgárok nézeteivel (...) a pártrendszer tagoltsága kevéssé tükrözi a társadalom valós megosztottságát, s ennél fogva a parlamenti pártoknak mind ez ideig nem sikerült a politikai versenyhez (...) *integrálniuk a polgárokat*. (Kiemelés a szerzőtől – L. T.)⁵ Magam, valamivel szélesebb és időben későbbi perspektívából szemlélve a folyamatokat, kételkedem a „közegellenállás” erejét illetően, de a „törésvonal-politika” elméleti igazolása végett fontosabbnak tartom azt, hogy, hogy a szerző megállapításai szerint a pártelitek mintegy exportálják a pártrendszer tagoltságát és konfliktusait.
- Éppen a polgároknek a politikai versenyhez integrálása miatt tartom a „törésvonal-politika” kialakítására kényszerítő strukturális jellegzetességnek azt, hogy erőteljesen hiányzik a pártokhoz kötődés, és az ingadozó, bizonytalan szavazók száma nagy. A pártoknak saját jól felfogott érdeke a politikai versenynek aszerinti alakítása, és a polgároknak az így formált versenyhez való aszerinti integrálása, hogy az ingadozók és bizonytalanok számát csökkentse – többek között a pártokhoz való erőteljesebb kötődés kialakításával. Elméleti felvetéseim sorában kivételesen hadd hivatkozzak empirikus példára. Amennyiben igaz az, hogy az SZDSZ és a Fidesz 1994-ben koalícióképtelen és szövetségkötés-képtelen állapotba került” és a Fidesz ezek után „tudatos vállalással” csatlakozott (!) a nemzeti-konzervatív pólushoz, ak-

kor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Fidesz 1994-ben azok után jutott *csak listán* (!) 20 mandátumhoz, 7%-os támogatottság révén, hogy 1993-ban a közvélemény-kutatások több mint 30%-os támogatottságot mutattak és a párt az SZDSZ-szel közös választási reformjavaslatában meg kívánta szüntetni a listás szavazás intézményét.

- Lipset és Rokkan tételét a pártrendszerek „befagyásáról” más megközelítésben tartom relevánsnak. A képlet szerint a „pártrendszert a demokrácia kialakulásában formáló tagoltság” többek között azért „fagy be”, mert „a pártrendszer képessé válik a maga ellentétrendszerét »végigfuttatni« a társadalom összes szféráján, s a polgárokat arra a *meggyőződésre juttatni*, hogy csak és kizárólag a pártok által kínált politikai ellentétekben és dimenziókban lehet gondolkodni. (Kiemelés tőlem – L. T.) Empirista és aktivista olvasatomban, ha lehet így fogalmazni, a magyar pártok is rákényszerülnek és természetes késztetést is éreznek arra, hogy polgárokat bizonyos „meggyőződésekre juttassák”, s hogy az említett képességre szert tegyenek. Lehet, hogy a polgároknak a „felülről érkező” politikai ajánlásokkal szembeni ellenállása az első időszakban (ciklusban) erős volt, a második és harmadik ciklus politikai konfrontációi inkább arról győzték meg, hogy egyes pártok meglehetősen hatékonysággal tudták a saját gondolkodásuk szerint befolyásolni a polgárokat.
- A pártközi konfliktusok mellett a pártrendszerek sajátos dimenziójáról, a szövetségkötésekről és elhatárolódásokról, a szövetségkötési és elhatárolódási stratégiákról és taktikákról, a játék- és mozgásterek alakításáról, a koalíciós elképzelésekről és lehetőségekről úgy gondolom, hogy adott esetekben és körülmények között egy „törésvonal-politika” elemei lehetnek. A felsoroltak konkrét és empirikus elemzéséből ezért „törésvonal-politika” rekonstruálható.
- A társadalmi törésvonalaknak vagy a társadalomban meglévő politikai törésvonalaknak olyan természetű interpretálása, amely előfeltételezi a pártok, pártelitek bárminemű tudatosságát vagy aktivitását (megjelenít, felerősít) azt is kell, hogy jelentse, hogy a pártoknak igyekezniük kell *kontrollálniuk, kézben tartaniuk, ellenőrizniük és irányítaniuk* az ilyen törésvonalakhoz kapcsolódó konfliktusokat, mégpedig a saját partikuláris érdekeiknek megfelelően. A megosztottságok, konfliktusok és törésvonalak tudatos, célirányos és érdekelvű kontrollja maga is – a „politikacsinálás” értelmében vett – politika, ezért minden további nélkül nevezhető „törésvonal-politikának”.
- A következő megfogalmazás, amivel egyetérték, önmagáért beszél: „nem a társadalom alkotta meg a pártokat, hanem azok önmagukat, s ezen keresztül igyekeztek a társadalmat

is megalkotni". (Kiemelés tőlem – L. T.) Ez a „megalkotás” természetesen nem lehet közömbös a társadalmi ellentétekkel és konfliktusokkal, valamint a társadalomban meglévő törésvonalakkal szemben.

- Mivel a néppártosodó magyar pártok, avagy a magyar néppártok eredetileg nem számíthattak „biztos, szociológiailag megragadható szavazóbázisra”, a „társadalmat megalkotó” pártoknak – tegyük hozzá – saját jól felfogott érdekükben kísérletet kellett tenniük megalkotni ezt a bázist.
- A pártok és a társadalom lényegbevágó kapcsolatában a rendszerváltás során a magyar pártosodás folyamata nem tudott érdemben változtatni azon, hogy ez a kapcsolat „a politikai kulturális hagyományok okán töredezett, nem intézményesült, erősen hiányos”. Ha ez igaz, márpedig annak tűnik, akkor a társadalmi beágyazottságra/beágyazódásra kényszerülő pártok elemi törekvése a politikai kulturális hagyományok megváltoztatása vagy megteremtése, hogy a kapcsolat töredezettségét megszüntessék, ezáltal pedig intézményesítsék azt, ami értelemszerűen magában foglalja a „törésvonal-politika” alkalmazását.

RENDSZERVÁLTÁS ÉS TÖRÉSVONALAK

A rendszerváltás nem csak térbeli és – főleg – időbeli kereteket ad a törésvonalaknak, kialakulásuknak és változásuknak, hanem olyan sajátos összefüggéseket takar, amely a Lipset és Rokkan fémjelezte törésvonal-elmélet radikális újragondolására ösztönöz. Az ortodox megközelítések általában nem kellő súllyal kezelik azt a ténytet, hogy Lipset és Rokkan koncepciójában szoros összefüggés van a *társadalom* (*társadalmi csoportok*) *politikai szükségletei* (igény az érdekek és célok pártpolitikai képviseltetésére) és a *pártképződés* között, továbbá hogy ezeket az összefüggéseket *modernizációs* kontextusban (demokratizálódás, nemzeti kérdés, urbanizáció, szekularizáció, iparosodás stb.) értelmezik. Lipset és Rokkan nagy felfedezése az volt, hogy a 20. század közepén a fejlett ipari demokráciákban nagyjából ugyanazon *pártképző* törésvonalak és eszerint *képződő pártok* találhatóak mint a 19. században. Egy kelet-nyugati összehasonlító elemzés természetesen támaszkodhat Lipset és Rokkan eredeti koncepciójára és vizsgálhatja, hogy a rendszerváltás utáni helyzetben a magyarországi törésvonalak mennyiben felelnek meg a Lipset és Rokkan által rögzített törésvonalaknak (bal-jobb stb.), ám a következő tényeket nem szabad figyelmen kívül hagyni.

PREMODERNIZÁCIÓ – RENDSZERVÁLTÁS – PENETRÁCIÓ

Magyarország ugyanúgy átesett modernizációs és polgárosodási folyamatokon, mint a Nyugat, de Magyarországon – hasonlóan a többi közép-európai országhoz – ezek *több hullámban*, antimodernizációs és premodernizációs szakaszokkal megtörve, *történelmileg sajátosan* mentek végbe.

1. Modernizáció és polgárosodás kapitalista kontextusban (magántulajdon és piacgazdaság), de megkésettiséggel és elmaradottsággal terhelt, a modernizáció és polgárosodás kiteljesedését akadályozó prekapitalista (premodern) társadalmi struktúrákkal elegyítve, az – egyébként (premodern) társadalmi és politikai struktúrákat fenntartó – állam meghatározó szerepével (1945-ig).
2. Az 1945 előtti premodern társadalmi és politikai struktúrák felszámolása, de a modernizáció és polgárosodás kiteljesedését akadályozó, új típusú premodern (antikapitalista és polgárelles) társadalmi és politikai struktúrákkal elegyítve (1945 és 1948 között).
3. Premodernizáció (Rákosi-rendszer): *antikapitalista, polgár- és polgárosodásellenes* (premodern) társadalmi és politikai struktúrák uralma, amely során radikálisan felszámolják az első modernizációs hullámra jellemző premodern struktúrák maradványait és a második modernizációs hullámra jellemző modernizációs és polgári struktúrákat, valamint olyan modernizációs eredményeket produkálnak, amely más – a második modernizációs hullámra jellemző – kereteken belül másféleképpen és kisebb társadalmi „költséggel” vagy „áron” lehetett volna elérni. (Emiatt a kettős csapásirány és a diszfunkcionális modernizáció miatt szokás a Rákosi-rendszert „modernizációs diktatúráként” leírni.⁶) A premodern modernizáció sajátos vadhajtsái közé tartozott még a premodern szovjet rendszer és minta kritikátlan és maximális másolása, amelynek következménye a Révai József által „magyarizálásnak” nevezett jelenség (nemzeti hagyományok, intézmények stb. megtartása) elleni harc⁷, az elnemzetietlenítés. A modernizációs problematika ezért ebben és a következő hullámban igen szorosan kapcsolódik össze a *nemzeti kérdéssel*, s teszi a modernizációt egy sajátosan *nemzeti modernizáció* problémájává.
4. Premodern modernizáció (Kádár-rendszer): *antikapitalista és polgárelles* (premodern) társadalmi és politikai struktúrák további uralma, de az uralom fenntartása végett kényszerű és ellentmondásos adaptáció megy végbe az uralmi struktúrák érdekei által meghatározott kereteken belül (szocialista modernizáció, szocialista piacgazdaság,

vállalkozói szocializmus, a szocialista demokrácia kiszélesítése stb.), illetve kényszerű engedményeket tesznek a rendszer identitásával ellentétes társadalmi szükségleteknek és érdekeknek (szocialista polgárosodás, gmk, háztáji stb.).

5. Posztkommunista modernizáció a kommunista rendszer végső stádiumában (1988–89): kényszerű, a rendszer feladásába beletörődő adaptáció megy végbe, amely során az uralmi struktúrák meghatározó stratégiájává válik az új rendszer kialakításában való aktív részvétel és az új, *polgári* rendszerbe való beilleszkedés, és az uralmi struktúrák érdekeinek megfelelő gazdasági-társadalmi „háttér” kiépítése.

Fontos megjegyezni, hogy a kommunista korszak premodernizációs és modernizációs hullámai egy *penetrált* politikai rendszerben zajlottak le. A külső, nemzetközi körülmények és folyamatok, valamint egy idegen hatalom (Szovjetunió) a nemzeti szuverenitás megsértésének, korlátozásának vagy felszámolásának mélységéig determinálták a magyar politikai és társadalomfejlődést egy olyan rendszerben, amelynek uralkodó elitje maga is *azonosult* a penetráló hatalommal és nemzetközi viszonyokkal, illetve magával a penetrációval. Amin lényegében nem változtatott az, hogy a Kádár-rendszerben az *internacionalista elkötelezettség* mellett és a penetráns nemzetközi rendszer keretein belül tért nyert a szocializmus építésének egy sajátos *magyar út* szerinti elgondolása. A külső erőknek való objektív kiszolgáltatottságból és az uralkodó elitnek a külső erőkkel való – mélységes internacionalista szemlélet miatti – azonosulásából forrt ki a kommunista uralkodó elit sajátos politikai kultúrája, s benne egy *sajátos kommunista politikai attitűd: a külső erők igényeinek, akaratának és elvárásainak feltérképezése és az ahhoz történő – az öncenzúrához hasonlatos – alkalmazkodás.*

Ezek az – itt és most rendkívül tömören felvázolt – modernizációs hullámok az alábbi okok miatt kapnak jelentőséget a rendszerváltás utáni törésvonalak feltérképezésében:

- A társadalomban vannak olyan csoportok, amelyek átértékelték, és különbözőképpen élték meg az egyes modernizációs (premodernizációs) korszakokat. Ítéleteiket és tapasztalataikat eszerint fogalmazzák meg és adják át – politikai szocializációs hatást fejtve ki – a fiatalabb nemzedékeknek. (Elég, ha csak az extrém példákra gondolunk. A zsidó és törvényileg zsidónak nyilvánított polgárság 1945 előtti, illetve az ún. keresztény középosztály 1945 utáni sorsára.)
- A magyar történelemtől, kiváltképpen a 20. századról és a közelmúltról szóló diskurzusok és narrációk, értékelések és értékítéletek radikálisan eltérnek egymástól és radikális ideológiai konfliktusra vezetnek.

- Az előző pontban foglaltaknak megfelelően az egyes kollektív emlékezetek, tudatok, tudások és ismeretek közötti *eltérések* mellett a radikális ideológiai konfliktusok egy másik – konfliktusokat kiélező – forrása a *normatív érvényességi igények*, illetve a rivális érvényességi igények elvitatása, ami a legitimációs struktúra alapjait kikezdő „delegitimációs háborúhoz” vezetett.⁸
- A radikális ideológiai konfliktusok politikai-ideológiai és politikai konfliktusokká válnak azzal, hogy az egyes normatív érvényességi igények *intézményes újratermelésre* (uralgó normává válásra) is igényt tartanak.
- A modernizáció és polgárosodás egyik alapkérdése a *fejlődés szerves vagy szervetlen volta*, az adekvátság és inadekvátság, ezért radikális politikai és ideológiai konfliktusok alakulnak ki amiatt, hogy történelmi összefüggésekben melyik modernizációs szakasz „szervesebb”: az 1945–48 előtti vagy a Kádár-korszaké. Ennek a konfliktusnak egy politikailag igencsak releváns mellékszála az a vita, amely arról szól, hogy a Rákosi-korszak premodernizációja olyannyira megtörte-e az 1945–48 előtti „szerves” modernizációt és polgárosodást, illetve hogy a Kádár-korszak modernizációja és polgárosodása olyannyira „szerves” módon bomlasztotta-e fel a rendszert és torkollott a rendszerváltásba, hogy a modernizáció és polgárosodás rendszerváltással kezdődő új szakaszának „szerves előzményeit” inkább a kései Kádár-korszakban kell-e keresnünk.
- A politikai-ideológiai viták tárgyává vált a modernizáció és polgárosodás fogalmának használata is. A fogalmak nem csak az ütköző koncepciók elemei. A pártok rivális, egymás igazságát elvitatató értelmezésekkel állnak elő, és kétségbe vonják a másik jogát a saját maguk által értelmezett fogalom használatára. A szocialisták szívesebben nyúlnak a modernizáció felvilágosult és technokrata elitet feltételező koncepciójához, ami harmonizál a párt rendszerváltás előtti reformelitjének (Németh-kormány) technokrata mítoszával. (A modernizációs tematika egyben alkalmas arra, hogy a kommunizmus – történelmi kudarcba fulladt – építését *modernizációs kísérletként* lehessen értelmezni, ami már az orosz bolsevik pártról is a sikertelen cári „modernizációs elitet” felváltó, „új modernizációs elit” képét festi.)⁹
- Az MSZP ellenzéke előszeretettel tematizálja inkább a polgárosodásnak a vagyonos, tehető és/vagy magántulajdonos, nem baloldali értelemben polgári kultúrájú társadalmi csoportokat felértékelő fogalmát, ami összhangban van a nemzeti törésvonal szerinti megosztottsággal: az utódpárt által szimbolizált – „polgári társadalom”-ellenes – kommunista rendszer lerombolt egy polgári társadalmat és kultúrát, megakasztott egy polgárosodási folyamatot, amelyek új-

raéleszthetők és a fejlődés „szervessége” értelmében újra-organizálhatók. A leghatásosabb szimbolikus hivatkozásoknak Márai Sándort és Klebelsberg Kunót tartom: Márai a szuverén, kritikus, de nem baloldali, még inkább következetesen antikommunista, *jobboldali polgárt*, míg Klebelsberg a polgárosító államot szimbolizálja. A szocialisták modernizációja és a jobbközép polgárosodása közötti átmenetet képez a polgárnak az állami paternalizmus alattvalója és a citoyen dichotóm ellentéte szerinti felfogása, amit a liberálisok (szabad demokraták és – korábban – a fideszesek) preferáltak. 1994 után a koalíciós együttműködés és a politikai-ideológiai törésvonalak jóvoltából a szocialisták modernizációja kiegészült a szabad demokraták citoyen polgárosodásával, amiből a jobboddallal szemben ellenpontozott, lényegében tehát *baloldali polgár* (citoyen) képe kerekedett ki.

- A modernizációs és nemzeti törésvonal ezáltal mélyült ki kimondatlanul is egy baloldali-jobboldali töréssel. A népi-urbánus ellentét és a „zsidókérdés” adja végül a modernizációs viták és diskurzusok egy olyan dimenzióját, amely a modernizációs / nemzeti / bal-jobb törésvonalat tovább mélyítette: a viták középpontjában vagy háttérében a dualizmus-kori magyar zsidóságnak, illetve a zsidó polgárságnak nem csak a modernizációs, hanem kultúra- és (polgári) mintateremtő szerepe. (A színvonalasabb, tudományos vagy tudományos igényű megnyilatkozások mellett az ilyen természetű politikai törésvonal létezését nagyon erősen világítja meg a Landeszman-botrány.)
- Sokak felfogásával ellentétben a polgárosodás kontextusában tartom értelmezhetőnek a kommunista nómenklatúra beilleszkedését az újonnan születő polgári társadalomba, aminek az a jelentősége, hogy ez a hagyományosan „hatalomátmentésnek” vagy a „politikai hatalom gazdasági hatalommá konvertálásának” tekintett jelenség elvágja a poszt-kommunista érdekeket a bolsevik-konzervatív (Magyarországon Thürmer Gyula Munkáspártja által képviselt) kommunizmussal összekötő köldökzsinórjától. A „hatalomátmentő” nómenklatúra már a polgárosításban és kapitalizálásban lesz érdekelt, az viszont természetesen más kérdés, hogy az új gazdasági és gazdasági-hatalmi rendszerben milyen pozíciók elfoglalására törekszik, s hogy ez milyen politikai ellenreakciókat vált ki. Ez a „posztkommunista polgárosodás” gyakran nehezen megfogható *ideológiai* elemeket visz a modernizációs vitákba. Kritikusai, ellenzői körében felerősíti az *értékek*, még pontosabban a polgári (nem baloldali) *értékrend*, valamint a polgári *kultúra* hangsúlyozását. Amíg ugyanis a vagyon, a jövedelem, az életszínvonal, a gyarapodás stb. szerinti *materiális* polgárosodás terén nincs igazán különbség a „posztkommunista” és a „polgári”

polgárosodás között, a két tábor „materiálisan” polgárosodó csoportjait az értékek és identitások, az elvek és eszmék stb. világában ásott árkok választhatják el.

A modernizációs vitának és konkrétan ezeknek a modernizációs alternatíváknak a politikai relevanciáját az adja, hogy: (1) a versengő politikai elitcsoportoknak radikálisan eltérő modernizációs stratégiáik vannak (lásd igazságtétel, kárpótlás, privatizáció, magángazdaságok vagy téeszek preferálása stb.), amelyek *politikai és ideológia igazolásra* szorulnak; (2) ezek a radikálisan eltérő modernizációs stratégiák egyben és természetük-nél fogva eltérő módon alakítják (alakítanák) át a társadalom *osztály- és rétegszerkezetét*; (3) és természetesen eltérő módon alakítanák át a pártok *társadalmi és politikai bázisát*, a társadalom – szavazatszerzés szempontjából kritikus – *mentális struktúráját*; (4) olyan összefüggésben állnak a *nemzeti modernizáció* problematikájával, hogy a nemzetietlenítő kommunista rendszerben szocializálódó/szocializált, de ugyanakkor polgárosodó csoportok kollektív identitásában és mentális szükségleteiben alárendelt szerepet játszik/játszhat a nemzeti kérdés.

A (4) pontban foglaltakat a törésvonalakra tekintettel külön is ismételtnem kell: a rendszerváltással megszülető plurális rendszerben a szavazókért versengő elitcsoportok közötti *nemzeti törésvonal belehasít a modernizáció és polgárosodás mezőjébe*. Nem csak alternatív, a *nemzeti kérdéstől többé-kevésbé független* modernizációs és polgárosodás alternatívákat kínálnak a kommunista rendszerrel szemben álló, versengő elitek, amelyek vagy kielégítenek bizonyos – akár ellentétes – társadalmi szükségleteket és érdekeket, vagy generálnak érdekelletetteket, hanem a nemzeti kérdés (nemzeti modernizáció) stratégiai problémaként való kezelésével *meg is osztják* a polgárosodó/polgári társadalmat. Ennek az a következménye, hogy a *nemzeti törésvonal által megosztott modernizációs elitcsoportoknak* egyaránt volt/van *polgári politikai bázisa* a – materiális értelemben – polgárosodó társadalmi csoportok körében, miközben az egymás közötti ideológiai konfliktusaik során elvitatják egymástól a modernizáció és polgárosodás melletti elkötelezettséget és politikai bázisuk modern és polgári jellegét. A hagyományosan az MDF és az SZDSZ által reprezentált *modernizációs elitek és bázisaik közötti, nemzeti törésvonal* miatti megosztottság összképét bonyolítják a 4. és 5. modernizációs hullám posztkommunista elitcsoportjainak az új, polgári rendszerbe *beilleszkedő* elemei.

A modernizáció tehát Lipset és Rokkan eredeti képletétől eltérően gyökeresen más összefüggésben kap jelentőséget Magyarországon a rendszerváltás után. Még egyszer összefoglalva: ellentétes tartalmú modernizációs, illetve premodernizációs szakaszok jelenkori hatásaival kell megbirkózni, miközben a

versengő politikai elitcsoportok és a társadalom különböző csoportjai körében radikálisan eltérő modernizációs tudatok és igények hatnak, továbbá radikálisan eltérő modernizációs stratégiák fogalmazódnak meg. Jelentősége és az érthetőség miatt külön ki kell emelnem: *a rendszerváltás időszaka és a rendszerváltás utáni korszak maga is modernizációs időszak és korszak*. Egy olyan korszak, amelyben viszonylag erős konszenzus van a versengő elitcsoportok között a nemzetközi és külpolitikai kérdésekben (NATO-csatlakozás, európai integráció, EU-csatlakozás, és az ezeknek megfelelő jogi és intézményi adaptáció), de – és ez a pártok választói támogatása szempontjából fontos – radikális konfliktusok alakulnak ki köztük a *vonatkozó*, ugyanakkor a társadalom osztály- és rétegszerkezetét, valamint mentális struktúráit determináló *közpolitikai prioritások* miatt.

Ha a modernizációnak a törésvonalakra gyakorolt hatását a hagyományos, Lipset és Rokkan koncepciójának inkább megfelelő metszetben (demokratizálódás, nemzeti kérdés, urbanizáció, szekularizáció, iparosodás) kívánjuk felvázolni, feltétlenül rögzítenünk kell a magyar eset (Lipset és Rokkan modelljétől eltérő) különösségét.

DEMOKRATIZÁLÓDÁS ÉS PLURALISTA DEMOKRÁCIA

1945-ig a választójog – Lipset és Rokkan koncepciójában kulcsfontosságú – kiszélesítése a nyílt szavazás és a cenzusok miatt rendkívül korlátozott volt. Alapvető ellentmondás alakult ki a *pártpolitikai pluralizmus* és az azzal *inadekvát politikai részvételi lehetőségek* között. (A titkos választójogot biztosító 1919/4245. sz. kormányrendelet és az 1938: XIX. tc. ideiglenes, nem strukturáló hatású volt, mert csak egy-egy alkalommal tartottak azok alapján választást.) 1945 után fordult a kocka. A szigorúan és a szó jogi értelemben vett választójogot tekintve további demokratizálódás ment végbe (általános, egyenlő és titkos választójog), de alapvető ellentmondás alakult ki az – olykor megcsonkított – *politikai részvételi lehetőségek*, valamint az azzal *inadekvát korlátozott pluralizmus* (1949-ig) és *antipluralizmus* (1949–1988) között. 1949-ig a politikai pluralizmust torzította az, hogy a Szovjetunió által *penetrált* politikai rendszerben lényegében a Kiszgazdapárt és az abból kiszakadt pártok jelentették a politikai jobboldal *minden* spektrumának az *egyetlen* képviseltetési lehetőséget. (Lásd a kiszgazdapárt „gyűjtőpárti” jellegét.) 1949 és 1989 között pedig megszűnt mindenféle pártpolitikai pluralizmus.

Magyarországon a „politikai tanulási folyamatok” rendkívül fontos dimenziójának tartom a kollektív és a történelmi tapasztalatokat és ismereteket, ezért a demokratizálódás és pluralista demokrácia tárgyalásakor érdemes kisebb történelmi kitérőt

tenni néhány politológiai közhely mögött rejlő történelmi ívű összefüggés megértéséhez. (1) A rendszerváltás 1945 utáni közjogi alapokra helyezte az új magyar demokráciát: a köztársasági államforma és a köztársasági elnök intézményének helyreállítása; a tanácsrendszert megelőző önkormányzatiság helyreállítása; az 1949. évi alkotmány hatályban tartása stb. (2) Színre léptek a „történelmi pártok” (FKGP, KDNP, MSZDP), amelyek deklarálták jogfolytonosságukat az 1945 utáni előzményekkel, és ezekben a pártokban színre léptek azok az idősebb nemzedékek (Pártay Tivadar, Varga László stb.), akik 1945 után aktív szerepet játszottak és közvetlen kapcsot jelentettek az elődökkel. (3) Az MSZP hiába tagadta meg Rákosi-rendszert, a Magyar Dolgozók Pártja és az MSZ(M)P közötti történelmi kapcsolatot tagadhatatlan maradt, ami miatt a szociáldemokrata párt és a kommunista párt 1948-as „egyesülése” aktuálpolitikai jelentőségre tett szert. (4) Az 1989-ben újraéledt Szociáldemokrata Párt magától értetődően vonta kétségbe a „pártegyesítés” törvényességét, ez alapján pedig a szociáldemokratizálódást meghirdető MSZP szociáldemokrata örökségét, mely örökséget viszont az MSZP néhány szociáldemokrata múltú politikusára hivatkozva – Nyers Rezsővel az élen – hangoztatta.

A törésvonalak szempontjából az is fontos, hogy ellentétben azzal, amit Lipset és Rokkan mond a náci és fasiszta rendszerek bukása utáni helyzetről (a törésvonalak és a pártpolitikai tagoltság terén kontinuitás van a korábbi viszonyokkal), Magyarországon a bukott rendszer uralkodó pártjának mindkét örököse és elitcsoportjai az új rendszer legitim szereplőivé váltak.

Az előző két bekezdés alapján az MSZ(M)P ellenzéke számára a történelmi motivációjú „politikai tanulás” releváns tárgyává, témájává váltak az 1945 és 1949 közötti időszak *politikai, hatalmi és erőviszonyai*, valamint azok tanulságai. Az akkori ellentétek és ellenségeskedések mintegy reprodukálódtak. Ahogy az akkori kommunista párt állampártosodott és vált a rendszer pártállammá, úgy lehetett arra következtetni, amitől tartottak is, hogy a pártállam felbomlásával az állampárt vagy annak örökösei az 1949 előttihez hasonlatos, számukra politikai privilégiumokat biztosító helyzet kialakítására törekednek. Néhány történelmi tanulság ezen a téren a teljesség igénye nélkül. A kommunisták 1945 után olyan általános politikai erőviszonyokat teremtettek, amellyel ellensúlyozni tudták a parlamenti erőviszonyokat, a kiscgazdák parlamenti többségét: (1) Részvételük a koalíciós kormányzásban egy paritásos (egy párt – egy szavazat) alapon működő, fajsúlyos politikai-kormányzati kérdésekben döntést hozó, pártközi egyeztető fórummal; (2) a koalíción belül a polgári jobboldali „koalíciós partner” alárendelésére és kiszorítására törekedtek (baloldali blokk); (3) ellenfeleikkel szemben agresszív ideológiai támadásokat intéztek (reakciók, fasiszták stb.), hogy szalonképtelenné téve delegitimálják őket;

(4) a rivális, még a hozzájuk közelálló pártokba is árulókat („kriptokommunisták”) ültettek be, akik – az előző pontban említett ideológiai támadások teremtette légkörben – kiszolgálták a kommunisták politikáját és bomlasztották a pártokat; (5) a társadalom minden területén a kulcspozíciók megszerzésére és birtoklására törekedtek, és mindent megtettek, hogy riválisait kiszorítsák azokból vagy távol tartsák őket azoktól; (6) a B-listázásokat és az igazoló eljárásokat arra használták fel, hogy politikai ellenfeleik társadalmi bázisát felbomlasszák és politikailag lojális klientúrát építsenek ki az állam- és közigazgatásban; (7) a kommunisták társadalmi és politikai térnyerésének elemi feltétele volt a külső hatalmi támasz (Szovjetunió); (8) a polgári-jobboldali pártoknak mindig is nagyobb volt a szavazói bázisa a kommunistákénál és általában a baloldalénál; (9) a kommunisták képesek voltak olyan körülményeket teremteni, hogy az ellenzéki pártok és a többpártrendszer úgy „haltak el”, hogy törvényesen nem volt szükségszerű a pártok betiltása. Ezek azok a történelmi tapasztalatok, tanulságok, amelyek a következők szerint motiválták az MSZ(M)P ellenzékét 1989–90-ben.

(1) Lehetőleg mindent megtenni, hogy a kommunisták (poszt-kommunisták) ne maradjanak hatalomban vagy ne kerüljenek hatalomra, beleértve a velük való koalíciós kormányzást is; (2) ügyelni kell az ellenzéki pártok belső egységére, kohéziójára, s arra, hogy ne kerüljenek vezető pozíciókba a kommunistákkal (posztkommunistákkal) együttműködni kész elemek, illetve ki kell szűrni azokat, akik a pártállami politikai rendőrség ügynökei vagy a kommunista párt által beépített emberek voltak (ez különösen akut probléma volt a szociáldemokratáknál); (3) ahogy 1945 után a kisgazdák számára az „arányosítás” kézenfekvő eszköz volt a társadalmi kulcspozíciók kommunista birtoklásának ellensúlyozására, úgy kell komoly személycseréket végrehajtani a posztkommunistákhoz lojális személyi kapcsolati háló megtörésére; (4) erőforrásokat kell mozgósítani; (5) csökkenteni kell az esélyét, hogy a posztkommunisták nemzetközi legitimitásra és külső hatalmi támaszra tegyenek szert; (6) a posztkommunista ideológiai kihívásra megfelelő ideológiai válaszokat kell adni; (7) olyan pártközi vagy szövetségi politikát kell folytatni, amely révén a parlamentben meg lehet jeleníteni az MSZ(M)P-vel szemben álló pártok nagyobb szavazói bázisát.

A törésvonalak szempontjából fontos, hogy a kommunista rendszer *szerves bomlása* (polgárosodás) 1989-re nem érte el azt a stádiumot, hogy a társadalom – ellentétekkel, konfliktusokkal vagy törésvonalakkal megosztott – nem értelmiségi csoportjaiban radikális politikai szükséglet alakult volna ki a pártok iránt. Közgazdasági nyelven szólva: kínálati piac alakult ki. A kínálati politikai piacon a pártok 1989-ben még *legitimációs* problémákkal küszködtek: termékeik (programjaik és politiku-

saik) iránti, „piaci legitimációt” biztosító kereslet nem csak hogy korlátozott volt még, hanem a pluralista pártpolitikai piac és intézmények (többpártrendszer, versengő pártok és „veszedős” parlament) maguk is legitimációra szorultak. Ez tipikusan posztkommunista (poszttotalitárius) helyzet volt.

Az, hogy a kommunista rendszer különböző elitcsoportjai, ha különböző okból és célból is, de az új rendszerbe való – alkukon és kompromisszumokon keresztüli – beilleszkedés stratégiáját választották, *eleve egyenlőtlené tette az új pluralista versenyt*. A világgazdasági rendszerről szóló elméletek analógiájával élve: az újonnan szerveződő vagy újjászervezett nem kommunista pártok nem csak „elmaradtak” és „fejletlenek”, hanem a kommunista rendszer antipluralizmusa és a kommunista utódpárt „társadalmi beágyazottsága” miatt intézményesen „alulfejlettek” is voltak. A látszattal ellentétben nagyon fontos különbséget jelenthet az egypártrendszer és a hegemon többpártrendszer között a „szatellit” pártok pusztá léte. Bármennyire alárendelt szerepet játszanak is a politikai torzónak számító szatellit pártok, létük fenntarthatja és erősítheti a politikai pluralizmus tudatát és eszméjét, a pluralizmus iránti igényt, a pártpolitikai alternatívákban és hatalomváltásban való gondolkodást. A szűk keretek ellenére a szabadság legális és legitim, bibói értelemben vett „kis köreit” jelenthetik, amelyekben minimális mértékű szerves és intézményes kontinuitás tartható fenn a kommunista hatalomátvétel előtt és a rendszerváltás után aktív nemzedékek között. A pluralizmus problémája részben, de nagymértékben korrigálja tehát a demokratizálódás és a törésvonalak között, Lipset és Rokkan elemzéséből rekonstruálható kapcsolatot: a pluralista demokrácia a kulcsfogalom, és az – általánosan, egyenlő és titkos választójog értelmében vett – demokrácia pluralizálódása a meghatározó folyamat.

SZOCIALISTA PLURALIZMUS

Szükséges külön foglalkoznunk azzal a kontextussal, amelyben a pluralizálódás végbement, és azzal, ahogy az uralkodó erők a kommunista rendszerben a pluralizmushoz viszonyultak. A „klasszikus”, 19. századi demokratizálódás szűkebb társadalmi és politikai elitcsoportok politikai privilégiumait fokozatosan számolta fel. A partikuláris gazdasági és hatalmi érdekeken túl a demokratizálódás mentális-ideológiai korlátja az alsóbb néposztályokból álló, iskolázatlan és műveletlen „tömegek” politikai részvételétől való félelem volt. A fokozatos demokratizálódás (választójog kiszélesítése) ütemére általában hatással volt az, hogy a „tömegektől” privilégiumokkal elzárkózó későfeudális elitcsoportok milyen mértékben találták meg helyüket és számításukat a változó társadalmi és politikai rend-

szerben. A posztkommunista (poszttotalitárius) helyzetre viszont éppen ellenkezőleg az jellemző, hogy – mint már jeleztem – a politikai részvétel jogi lehetőségei lényegében már biztosítottak (a politikai privilégiumokból eredő törésvonalaknak és ezért a választójogi harcnak nincs relevanciája a pártképződés során), valamint a kommunista korszak antipluralista viszonyai és az ideológiai monopólium rányomta bélyegét a társadalom mentális struktúráira. A társadalom bizonyos értelemben és mértékben a kommunista rendszer *mentális foglya*, ezért az új rendszerbe *beilleszkedő posztkommunista elitcsoportok esélyei és lehetőségei a választópolgárok mobilizálására* sokkalta nagyobbak.

A rendszerváltást közvetlenül megelőzően a törésvonalak alakulását nagymértékben szabta meg magának a politikai rendszernek és az uralkodó politikai elitcsoportoknak a változása. A pártpolitikai törésvonalak szempontjából releváns politikai-ideológiai és jogi változások sorát a *pluralizmus elvi elismerése* nyitotta meg. A „pluralizmus” évtizedeken keresztül azok közé a fogalmak közé tartozott, amely a hivatalos ideológia burzsoá (dekadens) politikai gondolkodás termékének, tehát a szocializmus eszméjével, értékeivel és céljaival összeegyeztethetetlen, történelmileg anakronisztikus társadalmi viszonyokat tükröző gondolatnak tekintettek. A pluralizmus tagadásának (monizmus és totalitarizmus) fundamentalista kifejeződése volt a hatvanas évekig bezárólag az a meggyőződés, hogy az individuumoknak és csoportoknak nincsenek és nem is lehetnek a szocializmus építéséhez kapcsolódó, általános érdekektől különböző partikuláris érdekei, s hogy a politikai monopóliummal rendelkező párt mindennemű érdek felismerésére alkalmas, és éppen ez igazolja politikai monopóliumát. Ezt a monista (egyetlen érdek, egyetlen párt) és totalitárius (kizárólagos érdekelismerési és -definiálási képesség) logika oldódni kezdett az *érdekpluralizmus*, majd pedig az *érdekszervezeti pluralizmus* elismerésével. Az „érdekpluralizmus” az érdekek sokszínűségét, az „érdekszervezeti pluralizmus” pedig a partikuláris érdekek többé-kevésbé autonóm szervezeti érvényesítésének igényét ismerte el. Mindkét esetben azonban megmaradtak az antipluralista korlátok: a szocializmus építése *össztársadalmi érdekének primátusa*, valamint a többé-kevésbé autonóm érdekszervezetek beilleszkedése a politikai rendszerbe és a fennálló politikai rend elfogadása. Mindkettő feltételezte a kommunista párt további különleges és kitüntetett szerepét, és – főleg – azt, hogy a kommunista párt továbbra is monopolhelyzetben van/marad a politika szférájában. A szocialista antipluralizmusból (monizmusból vagy totalitarizmusból) természetesen következett, hogy nemcsak a politikai ellenzék *létfogosultságát (legitimitását)* nem ismerték el, hanem *létét vagy létezésének lehetőségét és értelmét* sem. Ezt fejezte ki az, hogy ameddig lehetett, követke-

zetesen „*másképp*en gondolkodókról” beszéltek, és ideológiailag azt sulykolták, hogy a társadalom tagjainak döntő, túlnyomó többsége egyetért a szocializmus építésével, a szocialista társadalmi berendezkedéssel, a kommunista párt vezető szerepével és aktuális politikájával. A magát „ellenzéknek” tartó másképp gondolkodók pedig egy, a társadalom valós érdekeivel és céljaival szembenálló, tulajdonképpen a társadalomtól is idegen, maroknyi kisebbséget alkotnak. Ennek a gondolkodásnak mára már komikusnak tetsző eleme volt az, ahogy a kényszerű pluralizálódást megpróbálták kiaknázni: a párt képes arra (is), hogy *ön maga ellenzéke* legyen.

A poszttotalitárius helyzetben antipluralista-totalitárius örökségnek tűnhetett fel a posztkommunista erőknél a *technokratikus* ideológia iránti, de még a rendszerváltás előtt kialakult fogékonysága. A klasszikus elemzések¹⁰ kitűnően mutatják be a hatalmi struktúrán belüli, szociológiailag jól megragadható átrétegződést, mindenekelőtt az ideológiailag elkötelezett nomenklatúra és az ideológiailag közömbös technokraták között, de mélyebb ideológiakritikai elemzés híján általában elszikkadnak a klasszikus kommunista és a technokratikus ideológiákban *egyaránt közös* elemek, amelyek a nomenklatúra ideológiailag elkötelezett elemeinek megkönnyítik a beilleszkedést a tőlük is jóval nagyobb szakértelmet követelő *piaci kapitalizmus és a kapitalista demokrácia* kereti közé. A technokratikus ideológiák szerint azok hivatottak a hatalmat birtokolni és döntéseket hozni, akik megfelelő szakértelemmel rendelkeznek. A kommunista ideológiák szerint a kommunistáké az egyetlen tudományosan megalapozott világnézet, amelynek birtokában a társadalmi és természeti törvényszerűségek magasabb rendű meg- és felismerési képességével rendelkeznek, ezért képesek átlátni az érdekviszonyokat is, feltárni és megfogalmazni a közös, osztársadalmi érdekeket, feloldani az érdekkonfliktusokat. Mindeme képességek birtokában a kommunisták hivatottak a „társadalom irányítására”. A világnézet „tudományossága” az az ideológiai elem, amely ajtót nyitott a kommunisták számára a technokratikus ideológiák felé. A kommunista rendszer lassú felbomlása és a rendszer fennmaradását biztosító nemzetközi környezet felbomlása miatt a magasabb rendű képességekkel rendelkező kommunista elit számára ugyanolyan, de most már szó szoros értelemben vett „törvényszerűségek” keletkeztek (kapitalizálódás, demokratizálódás, európai csatlakozás), amely – a marginalizálódó „baloldali” csoportjaik kivételével – mindennemű bizonytalanságtól megszabadította őket. A demokrácia tervszerű felszámolása, majd a szocializmus tervszerű építése és dekonstrukciója (rendszerváltás) után nyugodt lelkiismerettel vállalkozhattak a demokrácia és kapitalizmus építésére, valamint arra, hogy az országot az Európához vezető úton vezessék. Egy ilyen politikai vezető szerep természetesen a ha-

talomnak az új játékszabályok szerinti megszerzését, a szabad választásokon való győzelmet követelték meg. A posztkommunista erők viszont a választók többségét értelemszerűen nem nyerhették meg avitt ideológiákkal, hanem inkább a magasabb rendű képességekkel rokon és a *választók politikai mobilizálására leginkább alkalmas* technokratikus ideológiákkal, amelyek viszont újfent *antipluralista* üzenete volt: a többpártrendszer, a politikai pluralizmus ellenére *más pártok nem érdemek a választók bizalmára*, nem hivatottak a hatalomra, mert nem rendelkeznek hasonló képességekkel, szakértelemmel és tapasztalatokkal. Ez az érvelés a manipulatív elemek mellett természetesen tükrözte a valóságot (tényleg rendelkeztek szakértelemmel és tapasztalatokkal), de a *rendszerültás értelmét megkérdőjelező olyan belső ellentmondást* tükrözött, amelyek a nyilvános diskurzusokban vagy a mindennapi élet vitáiban viszszaaköszönt: az új pártok tapasztalatlan és hozzá nem értő elitjei a rendszerültás nagy vállalkozását nem vezényelhetik le, viszont tapasztalathoz és hozzáértéshez csak a hatalom birtokában juthatnak. Ezek az ellentmondások a következő, *politikai alternatívákat rejtő* ideológiai variánsokat tartalmazták: (1) ha a szocialista rendszer utolsó elitcsoportjai tényleg elkötelezettjei a kapitalizmus és demokrácia visszaállításának, és az ország fejlődésének ez az egyetlen lehetséges útja, viszont csak ezek az elitcsoportok rendelkeznek megfelelő szakértelemmel és tapasztalatokkal, akkor a *demokrácia, a pártpolitikai viták, a választások és a pártok „fölsölegesek”*; (2) ha nem is „fölsölegesek”, de mindenképpen szükségesek a rendszer nemzetközi legitimitációja szempontjából, vagy abból a pragmatikus megfontolásból, hogy az ellenzék és a viták *hozzájárulnak* a szakértelméért hatalomra egyedül hivatott szakértő erők *hatékonyabb* kormányzásához (érdekvédelem és -becsatornázás); (3) a szakértő erők bárminemű kormányzati szerepe (egyedüli kormányzás, koalíció, tanácsadók) mindenképpen szükséges; (4) mivel a választópolgárok akaratát nem lehet abszolút mértékben befolyásolni, megtörténhet, hogy hozzá nem értő és tapasztalatlan, éppen ezért felelőtlen politikai erők kezébe kerül a kormányzás, amit *vagy el kell kerülni, vagy mindent meg kell tenni, hogy ne ismétlődhesen meg többé*. A rendszerültás előtti tézis, miszerint a párt „önmaga ellenzéke” lehet, sajátos módon és új formában látszott igazolódni utóbb. Miközben minden más pártban kilépésekben, kizárásokban, pártszakadásokban megnyilvánuló centrifugális hatások érvényesültek, az MSZP meglepő kohéziót, pártegységet mutatott a belső politikai-ideológiai pluralizálódása során (lásd a platformok vagy irányzatok sokaságát), és azt képesek voltak mint a párt erényét kommunikálni: a vezető csoportjaiknak megvan a belső ellenzéke, s egyáltalán, a párt belső tagoltsága tükrözi, megjeleníti a társadalom tagolódását.

A politika ellentmondásos pluralizálódása mellett a különböző társadalmi létszférák közül kettőnek a (szocialista) pluralizálódását érdemes még szemügyre venni.

Az *ideológiai pluralizálódás* során fokozatosan szemet hunytak a marxizmus pluralista értelmezései, majd pedig más ideológiák, eszmék, elméletek és filozófiák egyenrangúságának igénye felett, bár „nagypolitikai” szinten fenntartották egy valamifajta hivatalos és *uralkodó (intézményesen újratermelt)* marxizmus elsődlegességét, amivel továbbra is biztosítani lehetett a „tömegek” ideológiai befolyásolását. A *gazdaság pluralizálódásának* első mérföldköve az önös magánérdek létjogosultságának, az önérdekét követő magánügyén racionalitásának elismerése és a haszonszerzés lehetőségének jogi biztosítása volt. A következő lépés a még rendszeridegennek tekintett birtoklási és gazdálkodási formák, majd pedig a magántulajdon létjogosultságának elismerése volt. Az antipluralista korlátokat ebben az esetben az állami és köztulajdon (szocialista tulajdon) *elsődlegességének*, valamint a tervgazdaságnak és a politikai monopóliummal rendelkező párt – ennek megfelelő – gazdaságirányító szerepének fenntartása jelentette. A „szocialista piacgazdaság”, a „piaci szocializmus” és a „vállalkozói szocializmus” koncepciói már a felbomlás tünetei voltak, hiszen vagy inkonzisztens elemekből építkeztek (szocializmus és piac), vagy ha a vállalkozást és piacot komolyan vesszük, rendszeridegen elemet tartalmaztak: *az össztársadalmi célokat végső soron megfogalmazó és a partikuláris érdekeket végső soron összeegyeztető párt kitüntetett politikai szerepét.*

A „kitüntetett szerep” a látszattal ellentétben nem eufémizmus, hiszen egyre nehezebb feladat volt a párt aktuális és jövőbeni de facto „vezető szerepének” jogi, politikai és ideológiai igazolása. A „szocialista demokrácia”, a „szocialista pluralizmus”, majd pedig az új pluralista rendszerbe való ideológiai belépőnek szánt „demokratikus szocializmus” koncepciói jelentették az ideológiai visszavonulás állomásait. A „szocialista demokrácia” még a vezetők és vezettek (pártvezetés és párttagság, párt és társadalom) paternalista viszonyát akarta korrigálni és valamilyen mértékű alternativitást (lásd kettős jelölés) bevinni az antipluralista hatalmi struktúrába. A „szocialista pluralizmus” már feltételezte a politikai ellenzék alkotmányos elismerését, de antipluralista megkötésekkel: a párt *vezető szerepének*, a szocializmus építésének és a nemzetközi kapcsolatok (Varsói Szerződés, KGST, szovjet orientáció) elismerését kívánta vagy követelte meg. A „szocialista pluralizmus” ortodoxabb változataiban a szovjet húszas évek idealizálása alapján inkább hajlottak a szocializmuson *belüli* vagy a szocializmussal összeegyeztethető pluralizmusra, amely lényegében *csak a baloldali pártoknak* kínált volna valódi politikai versenyt és hatalmi lehetőséget. A „demokratikus szocializmus” annyiban új volt, hogy korábban a

szociáldemokrácia ideológia eszköztárába tartozott. A koncepció gyenge pontjának bizonyult a *kapitalista modernizációval szemben* kimondatlanul is *rendszeralternatívát* kínáló „szocializmus” eszméje. És még inkább az, hogy bár a „demokratikus” jelző többpártrendszert, szabad választásokat és parlamentarizmust feltételezett, ami megfelelt a reális politikai átalakulásnak, a „szocializmus” eszméje arra engedett következtetni, hogy a kapitalista (antiszocialista) rendszerváltás után a „demokratikus szocialista” párt egy *antikapitalista vagy posztkapitalista*, tehát egy újabb *rendszerváltó alternatívát* fog kínálni. A rendszerváltás inherens *ideológiai* alternatívája viszont a szabad választások után tovább gerjesztette a rendszerváltó ellenzék fenntartásait, mert nem csak logikai és koncepcionális ellentmondásnak, hanem az új rendszert, annak stabilitását és konszolidálását veszélyeztető *politikai* alternatívának is tűnhetett: vagy *rendszerváltó alternatívák versengenek* egymással, de akkor egy-két-három ciklusonként kisebb-nagyobb „demokratikus kapitalista” vagy „demokratikus szocialista” rendszerváltások és visszarendeződések mennek végbe, avagy a negyven évig antipluralista eszközökkel és módszerekkel uralkodó „demokratikus szocialista” pártnak sikerül oly módon a maga képére formálni a „demokratikus” rendszert, hogy a demokratikus szocializmussal szembenálló és rendszerváltó pártok valamiféle funkciót betölthetnek (lásd a technokratikus hatalomgyakorlásról mondottakat), de *tényleges hatalmi szerephez nem jutnak*.

Az ilyen természetű félelmeket és előítéleteket táplálták azok az elgondolások a nyolcvanas évek legvégéről, de még a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban, amelyek „gramscianus” alapon a „hegemónia” fogalmával operáltak: a pártnak elvi, még inkább gyakorlati okból fel kell adnia a *politikai monopóliumot* és *politikai hegemóniára* kell berendezkednie. A politikai monopólium a politikai-közjogi hatalom kizárólagos birtoklását és a hatalomért folytatott pluralista verseny hiányát jelentette. A „politikai hegemónia” koncepciójába nagyon is belefért a politikai-közjogi hatalom ideiglenes elvesztése, de a hegemónia elve éppenséggel a *politikai vereség ellen-súlyozásáról, a hatalom visszaszerzésének és a pluralista környezetben történő tartós birtoklásának esélyeiről* szólt. Az esélyt növelő tényezőknek pedig a gazdaság, valamint a kultúra és a média (ideológia) szféráiban meglévő és kiépítendő hadállásokat tekintették. Ha a szférákban és alrendszerekben gondolkodó strukturalista-funkcionalista megközelítés szerint interpretáljuk azt a félelmet, miszerint a társadalom nagy része a régi rendszer „mentális foglya”, akkor a professzionális alrendszerek mellett a társadalom „mindennapi élete” is a régi rendtartalékának fogható fel. Ezek az eufemisztikusan „társadalmi beágyazottságnak” nevezett hadállások tehetik (tehették) *egyenlőtlené* a pluralista versenyt.

POSZTTOTALITÁRIUS PLURALIZMUS ÉS PÁRTRENDSZERKÉPZŐDÉS

Poszttotalitárius helyzetben a pluralizmust sajátosan módosító tényezők a korábban monopolhelyzetben levő és antipluralista párt – vélt vagy valós – „hatalomátmentő” vagy *hatalomstabilizáló* szándékai. Mivel, mint írtam, a bukott rendszer uralkodó pártjának utódai és elitcsoportjai az új rendszer legitim szereplőivé váltak (alkotmányosan és abban az értelemben, hogy legitim választásokon legitim programokkal legitim módon nyernek a választóktól politikailag is legitimáló támogatást), az egy-pártrendszer versengő-pluralista pártrendszerré válása kétségtelen. A kérdés az, hogy a versengő pártrendszerek csoportján hol stabilizálódik a magyar pártrendszer fejlődése. A „mérsékelt többpártrendszer” közkeletű válasza mellett azonban tekintetbe kell venni olyan – a törésvonalak alakulását nagymértékben meghatározó – *logikákat és strukturális kényszereket*, amelyek a „mérsékelt többpártrendszer” kategóriájával inadekvátak. A „vélt vagy valós” kitétel éppen arra utal, hogy:

- a) Az antipluralista állampárt hatalomátmentő vagy hatalomstabilizáló törekvései, a prepluralista „társadalmi beágyazottság” a neki megfelelő mentális és érdekstrukturákkal, *hegemonista* elemeket visznek a rendszerbe, amely radikális kihívás az egyenlőtlen versenyt folytató pluralista vetélytársak számára.
- b) A hegemonista törekvések tényétől függetlenül, tehát ha a hatalomátmentés és -stabilizálás szándékát nem tekintenénk „valósnak”, a pluralista vetélytársak ilyen szándékot „vélték” és ennek megfelelően hegemonista szándékot „tulajdonítottak”, ami „rendszeridegen” színben tüntette fel a posztkommunista erőket.

Mindezekből levonható egy olyan következtetés, hogy az egy-pártrendszer versengő-pluralista pártrendszerré válása során és – hozzáteszem – azóta is jelen van a *predomináns pártrendszer* – politikai magatartást és cselekvést motiváló – racionalitása.

A *predomináns pártrendszer* alkotmányos többpártrendszer, amelyben valóságos (szabad) politikai verseny zajlik a politikai hatalomért, anélkül azonban, hogy hatalomváltás ténylegesen megtörténne: társadalmi beágyazottsága, a politikai kultúra, a társadalmi hatalmi egyenlőtlenségek stb. miatt egy párt parlamenti ciklusok sorozatán keresztül képes *abszolút többségre* vagy *domináns koalíciós szerepre* szert tenni. Az MSZP 1994-es győzelmével akarva-akaratlanul is *potenciálisan domináns helyzetbe* került. Tévedésnek tartom az 1989–90-es változásokat és az első szabad választást *abszolút cezúrának* tekinteni, amely alapján azt lehetne mondani, hogy mivel az MSZP az első választáson ellenzékbe szorult és a másodikra került először

hatalomra, tehát a versengő-pluralista pártrendszerekben oly fontos hatalmi rotáció megvalósult, ezért a szocialistáknak még legalább 3-4 választást kellene megnyerniük, hogy predomináns pártrendszerrel beszélhessünk. Mivel az MSZMP és az MSZP között az utóbbi minden változása és megújulása ellenére objektíve sincs abszolút cezúra, ráadásul a társadalom őket támogató és elutasító része, politikai ellenfelek sem úgy tekintik őket és ők maguk sem úgy gondolnak önmagukra, mint akiknek semmi köze nincs a Kádár-rendszerhez, az első parlamenti ciklus konzervatív-jobboldali kormányzását *kivételesnek* kell tekintenünk, amely csak *ideiglenesen megtörte* az MSZP-ben megszerveződő és a párt mögött álló politikai elitcsoportok hatalmát. Az mindenesetre biztos, hogy ez a szemlélet, a politikai változások ilyenén történő értékelése jellemezte az MSZP minden vetélytársát és politikai bázisukat, még a vele utóbb koalícióra lépő SZDSZ-t is. Az SZDSZ koalíciót igazoló érvei közül talán a legfontosabb az volt, hogy az SZDSZ koalíciós szerepvállalása lesz a *garancia* arra, hogy az MSZP abszolút parlamenti többsége *nem veszélyezteti* a rendszerváltás eredményeit és értekeit. A koalíciós partner érvelése tehát azt sugallta, hogy az MSZP összességében utódpárt, az előző rendszernek az új rendszerben idegen örököse. Közvetve támasztotta alá ezt az a szabad demokrata látélet is, hogy a – végső soron rendszeridegennek tekintett – MSZP-n belül van egy olyan szociál-liberális, tehát legitim szárny vagy irányzat, amely az SZDSZ koalíciós szerepvállalása nélkül háttérbe szorulna, a vele való kormányzati együttműködéssel viszont a szocialisták, még pontosabban a szocialista többség kordában tartható. Ha komolyan vesszük a szocialista politikai elit rendszerváltás *előtti* hatalmi szerepét, és figyelembe vesszük, hogy ezt a hatalmi szerepet mikortól datálták, és miképpen értékelték a rivális pártok, akkor az MSZP *predomináns párttá* és az új pártrendszer *predomináns pártrendszerre* válását bizonyos mértékig reális, bár kétségtelenül nem kizárólagos fejlődési *alternatívaként* kell értékelnünk. Amennyiben rekonstruáljuk az MSZMP- és MSZP-ellenes erők rendszerváltás előtti és utáni félelmeit, akkor a predomináns pártrendszernek a pártrendszerek hagyományos politológiai kategorizációiból ismert variánsai is felsejlenek. Aszerint, hogy az MSZMP-nek vagy az MSZP-nek milyen jellegű társadalmi beágyazottságot tulajdonítanak.

Az első szabad választásokat megelőzően, mindaddig, amíg nem volt egyértelműen érzékelhető az MSZ(M)P választási vereségének valószínűsége, tehát addig, amíg nem volt kizárható az MSZP (Németh-kormány) hatalomban maradása, az MSZ(M)P ellenzéke inkább tartott olyanfajta dominanciától, mint ami a harmadik világból, Japánból, Mexikóból vagy Indiából ismert: a domináns párt nem egyszerűen sokadik győzelmét aratja szabad választásokon, hanem győzelmét kifejezetten

szolgálja az is, ami az ellenzék győzelmét akadályozza: *a domináns párt minden társadalmi szférában kézben tart kulcsfontosságú intézményeket, befolyásolva ezáltal a társadalmi javak (szolgáltatások) és erőforrások elosztását, mert jól fejlett személyi és kapcsolati hálóval, valamint klientúrával rendelkezik* – s mindezzel a választópolgárok tisztában vannak, amire tekintettel is vannak, amikor leadják szavazataikat.

Az ilyen típusú „*domináns pártrendszer*” tehát olyan „*domináns/dominált politikai rendszert*” feltételez, amely egy hasonló logika alapján megszerveződő/megszervezett „*domináns/dominált társadalmi rendszerbe*” ágyazódik.

Egy társadalmi reprodukció több évtizedes és – legalábbis a félelmek szerint – folytatódó kontrollja *a választópolgárokat politikailag a domináns pártnak megfelelően motiválja vagy szocializálja*. Azaz a domináns párt/politikai/társadalmi rendszer egy pluralista (poszttotalitárius) helyzetben képes „*újra-termelni*” a domináns szerepet biztosító politikai bázist, ezáltal pedig újratermelni magát. A predominciától való félelem és az ellene való küzdelem ismert példái voltak a Next 2000 és a Cimbriana Kft. által fémjelzett vagyon- és hatalomátmentési kísérletek, az állampárt munkahelyi jelenléte, a Munkásörtség, a többi pártéhoz képest gigantikus pártvagyon elleni tiltakozások (lásd a „négyigenes” népszavazást), továbbá mindennemű, még az állampárt reformerőivel történő kompromisszumok és alkuk elutasítása, az állampárthoz közelálló társadalmi szervezeteknek („harmadik oldal”) a kerekasztal-tárgyalásokba történő bevonásának – sikertelen – elutasítása stb.

Az MSZP súlyos választási veresége, illetve a konzervatív jobboldal győzelme az ilyen típusú predomináns pártfejlődés folyamatait *megakasztotta* ugyan, de a Demokratikus Charta színrelépésével, majd 1992-től az MSZP népszerűségének növekedésével az ilyen félelmek még ha más pártpolitikai és hatalmi konstellációban, de újraéledtek. Az MSZP éppen ezért kényszerült többször is hitet tenni az 1994-es választás előtt, alatt és után, hogy *nem lesz restauráció*. Mind az 1998-as, mind a 2002-es választásokról elmondható, hogy az MSZP jobboldali ellenzékét továbbra is motiválta a predomancia megakadályozása. Az MSZP 1998-as választási veresége után, illetve az MSZP nemzetközi legitimitásának megerősödése (a Szocialista Internacionálé teljes jogú tagja; nyugati szociáldemokraták, pl. Gerhard Schröder demonstratív támogatása; a Horn-kormány nemzetközi elfogadottsága, Horn Gyula külföldi kitüntetései stb.) miatt a félelmekből a *harmadik világbeli dominancia* helyett már inkább egy olyan, *európai vagy nyugati típusú dominanciától* való félelem rekonstruálható, mint ami Svédországból ismert: a blokkosodott pártrendszerben a szociáldemokrata párt, illetve a „*szocialista*” blokk képes sok cikluson át kormányozni. Az MSZP igyekezett is olyan ideológiai és politikai kon-

textusokba helyezni saját kormányzását és politikai magatartását, ami *illeszkedik a nyugat-európai folyamatokkal*: az unió országaiiban is szocialista vagy szociáldemokrata kormányok vannak. A magyar jobboldal is ennek megfelelő reakciókat mutatott: kapcsolatok erősítése az unió konzervatív és kereszténydemokrata pártjaival, a jobboldali választási győzelmekre apellálás stb. Ezzel a predomináns törésvonal véleményem szerint nem tűnt el, hanem inkább csak belesimult a nyugat-európai törésvonalakba: baloldali-jobboldali, illetve szocialista(szociáldemokrata)-konzervatív(kereszténydemokrata) jelleget kapott. Az európai/nyugati (skandináv) típusú predominanciától való félelmet erősítette, hogy a rendszerváltás során az MSZP erőteljesen hangsúlyozta a *(skandináv jellegű) jóléti állam* iránti elkötelezettségét, és azt, hogy a Kádár-rendszer tulajdonképpen „*koraszülött jóléti állam*” volt. Itt kell visszautalni az SZDSZ 1994-es fenntartásaira. A szabad demokraták többek között azzal indokolták a szocialistákkal való koalíciókötést, illetve a az MSZP „liberális szárnyával” való stratégiai kooperációt, hogy az MSZP „osztogatásra” hajlamos, a „szakszervezeti lobbiból” vezérelte és Nagy Sándor fémjelezte nagyobbik – baloldali – része nehogy túlságosan tért nyerjen a kormányzatban. A skandináv jóléti állam paradigmája a 2002-es választási kampányban már a „*jóléti rendszerváltás*” programjában öltött testet, ami közvetve igazolni látszott a félelmet: a gazdasági növekedés jóvoltából a hatalomra kerülő szocialisták olyan *jóléti-paternalista-redisztributív* politikát folytathatnak, amivel több ciklusra is hatalomba ágyazhatják magukat. Erősen leegyszerűsítve: a 2002-es választások tétje részben az újraelosztásért és a sikeres újraelosztásból következő, jövőendő választási győzelmekért folytatott harc megnyerése.

STRUKTURÁLIS VÁLASZ A PREDOMINÁNS PÁRTFEJLŐDÉSRE

A magyar politológiai elemzésekben, valamint a politikai és politológiai publicisztikában meglehetősen nagy terjedelemben foglalkoznak a magyar pártrendszer ideológiai és politikai „pólusok” szerinti értelmezésével, és a téma tárgyalását általában áthatja a „kétpólusú pártrendszer” vagy a „kétpártrendszer” kialakulása előnyének vagy hátrányának problémája. Ezt a kérdést itt és most két szempontból érintem: *a pártok elgondolásai a pártrendszer ideális struktúrájáról és a verseny ideális feltételeiről*.

A „kétpártosodással” kapcsolatban elmondható, hogy a pártok általában csak addig és azért kifogásolják a „kétpártosodást”, amíg nem valószínű, hogy ők lesznek a pólusképző két nagy párt valamelyike. A kétpólusú pártrendszer tipikusan

„nagyparti” ideológia, míg a kétpártrendszer-ellenesség tipikusan kispárti attitűdöt fejez ki. Külön elemzést érdemel az, ahogy az elmúlt tízegynéhány éve a pártok a „kétpártiságról” vallott felfogásukat váltogatták. A rendszerváltás egyik elméleti hozománya volt, a pluralizálódásnak megfelelően, a „váltógazdaságnak” nevezett hatalmi váltás igénye. A „váltógazdaság” logikája azt diktálta, hogy két nagy párt vagy pártcsoport „libikókaként” váltsa egymást a hatalomban, ami értelemszerűen zárt ki olyan versenyt, amelynek bármilyen kimenetele lehet. A pártok számára tehát fontos volt, hogy a hatalmon lévőt fel lehessen váltani, de kevésbé számított az, hogy bármely párt a sok (hat) közül megtehesse azt. Az MSZP, mint utódpart „politikai gettóba” zárása a gyorsan körvonalazódó három pólusból (konzervatív, liberális, szocialista) egyet, az ellenzéki szocialistát „zárójelbe tette”, legalábbis abban az értelemben, hogy kizárta a szocialista hatalmi alternatíva lehetőségét. Az így előállt képlet viszonylag egyszerűnek tűnt egy ideig: két szóba jöhető pólus maradt (konzervatív és liberális), amelyek egyértelmű pozícióit foglaltak el (konzervatív kormány, liberális ellenzék) a pólusokon belül markáns erőkülönbségekkel (az MDF és az SZDSZ vezető szerepe). A koalíció-ellenzék megoszlás miatt a többé-kevésbé kiegyensúlyozott erőviszonyokon nyugvó „hatpártiság” kézenfekvő alternatívája volt egy olyan kétpólusú szerkezet, amelyben vagy két pólus (az MDF vezette konzervatív pólus, és az SZDSZ vezette liberális pólus) vagy a két nagy párt (MDF és SZDSZ) váltogatta volna egymást a hatalomban. A kétpólusú vagy kétpárti modell normatív (kívánatos) jellege miatt nem csak az egyes, kisebb pártok „természetes” elhalása, megszűnése vagy integrálódása jött szóba, hanem a pártrendszernek a normatív modell szerinti *tudatos megváltoztatása*, ami természetesen terelte a „törésvonal-politika” irányába vagy éppen ellenébe a pártokat. Mivel a „kétpólusú” modell a „kétpárti” modellel ellentétben nagyobb mozgásteret engedett a kis pártoknak, minden kétpárti variáció és annak a médiában való megtámogatása komoly kihívást jelentett a pártoknak. Az első ciklus legnagyobb ellenzéki pártjaként – és az angolszász politikai kultúra iránti vonzalmái miatt – az SZDSZ mutatta a legnagyobb affinitást a „kétpárti váltógazdaság” melletti elkötelezettségre. Elsőként egy konzervatív-liberális libikókában gondolkodtak, amely szerint az MDF, vagy az MDF vezette konzervatív koalíciót a liberális SZDSZ váltaná a hatalomban. Habár az SZDSZ-nek megvolt a maga roppant kritikus véleménye az MDF koalíciós partnereiről, a KDNP-ről és az FKGP-ről, ez a koncepció igazából a két másik ellenzéki pártnak, az MSZP-nek és a Fidesznek okozott gondot. A Fideszt alárendelt útitárs szerepre kárhozatta volna, míg a „gettósított” MSZP-t a politikai hatalom közelébe sem engedte volna. Az MSZP előretörésével és a konzervatív koalíció várható vereségével párhuzamo-

san a modellt átszerkesztették: az SZDSZ, illetve a liberális választási szövetség megkötésével a liberális pólus és a szocialista-szociáldemokrata pólust megtestesítő MSZP váltogatná egymást a hatalomban. Ahogy korábban az MDF-nek, úgy ekkor az MSZP-nek sem volt, mert nem is lehetett kifogása ezzel a számára kedvező szereposztással. A pártközi viszonyok gyökeres megváltozásával (az SZDSZ koalícióra lépett az MSZP-vel, míg a Fidesz ellenzékben maradt a korábbi kormánypártokkal), és azzal, hogy az SZDSZ a közel húszszázaléknyi támogatottságával a második legerősebb párt maradt, felmerült az is, hogy hosszabb távon az SZDSZ-nek (liberális pólus) kellene az MSZP-t (szocialista pólus) váltania. Ha a Horn-kormány ellenzéke *megosztott és dezorganizált* maradt volna, és az SZDSZ az 1998-as választásokra megőrizte volna támogatottságát, ez az alternatíva minden bizonnyal megalapozott lett volna.

Véleményem szerint a „váltógazdaságról” alkotott mindenemű politikai (és nem feltétlenül politológiai) elképzelés *inherens eleme* a „törésvonal-politika”, hiszen a pártrendszernek a „libikóka” tengelye mentén *ketté kell törnie*, de úgy, hogy az egyes pártokat tartósan egy meghatározó (domináns) vagy alárendelt szerepbe kényszeríti, ami az ellentétek és konfliktusok organizálását követeli meg. A „libikóka” elfoglalni szándékozott oldalán pedig hasonló eszközökkel és módszerekkel kell és lehet domináns helyzetbe kerülni.

1998-ra azonban egy sokkalta dinamikusabb kihívás érte a váltógazdaságról kialakított szabad demokrata elképzeléseket: az ellenzéken belüli két alternatíva, a „nemzeti” és a Fidesz vezette „polgári” összefogás közül az utóbbi nemcsak sikeresnek bizonyult, de végső választási győzelméhez képes volt a „nemzeti” összefogást megtestesítő kiscgazdákkal való hatékony kooperációra. A második ciklus idején történtek tanulságai a következők voltak a jobboldali ellenzék számára:

- a) A posztkommunisták (MSZP) képesek a pártok közötti verseny megnyerésére és a szavazóbázis megtartására.
- b) A baloldalon nincs érdemi verseny, mert nincs az MSZP-vel igazán versenyezni akaró és tudó párt. (A szociáldemokrácia végletesen dezorganizálódott, egyes szervezetei az MSZP szatellitpártjává váltak. A Munkáspárt végső soron lojális. Az igazán kihívásra képes SZDSZ verseny helyett inkább kooperál, és egyre több kompromisszumba megy bele.)
- c) A baloldalon domináns párttá vált az MSZP, és ez belátható időn belül így is marad, ezért nem lehet számítani arra, hogy rivális és a jobboldallal kooperálni hajlandó baloldali párt csökkenti az MSZP szavazói bázisát.
- d) A koalíció kellő médiatámogatással képes az ellenzéki pártok iránti rokonszenv alakítására. (Lásd a kiscgazdák meg-

lepően magas, harminc százalék fölötti támogatottságát 1995-ben, és az azt övező ideológiai aurát: a kisgazdákat tüntették fel a koalíció alternatívájának, amivel egyben fát húztak a kormányváltáshoz szükséges szavazatok maximalálásához.)

- e) Az SZDSZ sorsa azt bizonyítja, hogy a baloldalon domináns és a „társadalomba beágyazódott” MSZP-vel való kooperáció végzetes lehet a kisebb pártoknak. („Halálos csók.”)
- f) A jobboldali kis pártok számára az egyetlen lehetséges alternatíva a hosszabb távú kooperáció és az integráció.
- g) Az SZDSZ érdekeltté vált a „politikai piac” predomináns jellegű felosztásában.

A predomináns pártrendszerekkel foglalkozó irodalomban kellő hangsúlyt kapnak a választási rendszerek és a választási folyamatok, illetve a pluralista verseny mechanizmusainak a predomináns pártfejlődést előmozdító hatásai.¹¹ A predomináns párt – hosszabb időszakon keresztül kormányzást elősegítő – „erőforrásai” közé tartozik eszerint a *stabil szavazói viselkedés* és a *politikai piac beszűkülése*. A politikai piac szűkösségét és a politikai preferenciák egyenetlen eloszlása okozza, minthogy a versenytársak az összes „ingadozó szavazat” megszerzésével sem képesek behozni hátrányukat.

Véleményem szerint a magyarországi vegyes választási rendszerre tekintettel érdemes és szükséges nem korlátozni a „politikai piac” fogalmát az elnyerhető szavazatokra és a szavazatokért folyó versenyre, hanem ki kell bővíteni azt a küszöb és az arányosság (bizonyos mennyiségű szavazat milyen arányban áll a megszerzett/megszerezhető mandátumokkal), valamint a *mandátumszerzési stratégiák problémájával*. Ha ezek után az 1994 utáni magyar helyzetre alkalmazzuk a „politikai piac szűkösségének” *módosított tételét*, akkor azt mondhatjuk: a politikai piac baloldalán (a baloldali piacon) a baloldali szavazatok döntő hányadát begyűjteni képes, ezért a pártok versenyében a – mandátumelosztáskor legjobban jutalmazott – első hely megszerzésére képes „A” párt (MSZP) a szavazatok 32,9%-a ellenére domináns helyzetbe kerülhet, annak ellenére, hogy politikai piac jobboldalán a jobboldali szavazatokért egymással versenyző „B1”, „B2”, „B3” és „B4” kis pártok (MDF, FKGP, KDNP, Fidesz) külön-külön megszerzett szavazata összességében több: 34,61%. A magyar pártrendszer *blokkosodását adottnak véve* (nem foglalkozva itt azzal, hogy a jobboldal miért nem akar kooperálni az MSZP-vel) azt is mondhatjuk, hogy a *verseny mechanizmusa, azaz a külön folytatott verseny miatt a „B” pártok biztos és a bizonytalanok közül megnyerhető szavazói együttesen sem biztosítanak több mandátumot az „A” párt biztos szavazói által elnyerhető mandátumoknál*. Következtetés: mindaddig, amíg a jobboldali pártok külön versenyt folytatnak,

a verseny mechanizmusa olyan *domináns helyzetbe hozza* az MSZP-t, ami győzelmet biztosít a következő választásokon, megteremtve a lehetőséget arra, hogy a pártrendszer predominánsná váljon.

A pártokról és pártrendszerekről szóló könyvében Giovanni Sartori a következőkkel zárja le, konklúzióként, a predomináns pártrendszerekkel foglalkozó alfejezetet. A predomináns pártrendszerek versengő (competitive) jellegűek, a rajtvonalon elvben minden pártnak egyenlő lehetősége van. A lehetőségek egyenlősége (equality) valójában azonban mindig relatív: Senki nem igazán egyenlő a rajtvonalon. *Az egyenlő lehetőségek ugyanis nem azonosak az egyenlő erőforrásokkal.* A hatalmon lévő párt és a hatalmon kívüli pártok erőforrásai közötti egyenlőtlenség (disparity) valószínűleg nagyobb, mint a többi pluralista rendszerben. A predomináns pártrendszer pártjai mégis élvezik a lehetőségek egy olyan egyenlőségét, ami a hegemon rendszerek kisebb pártjai számára ismeretlenek.¹²

A magyar esetre vonatkozólag ehhez csak azt fűzném, hogy a kommunista rendszer 1988 és 1990 között igen rövid idő alatt ment át az egypártrendszer és a hegemon pártrendszer fázisain, és jutott el a mérsékelt többpártrendszerhez, ahhoz, hogy a magyar pártrendszer fejlődésének, de még inkább a *fejlődési alternatívák* vizsgálatakor, ne vegyük figyelembe az egypártrendszerben és a hegemon pártrendszer fejlődési fázisában domináns pártnak az egypártrendszerből megörökölt erőforrásait. Ezért a magyar pártrendszer fejlődésének elemzéséhez feltétlenül szükségesnek tartom a hatalmi szerkezettel, viszonyokkal, változásokkal stb. foglalkozó empirikus vagy empirikus elemzésekre támaszkodó kutatások¹³ intenzívebb felhasználását.

HIPOTÉZISEK: KARTELLPÁRT, PILLÉRESEDÉS ÉS PREDOMINÁNS TÖRÉSVONAL

Véleményem szerint az első ciklusban kormányzó MDF ráérzett az MSZP „társadalmi beágyazottságából” fenyegető veszélyekre, de a politikai következményeket tekintve átgondolatlanak tűnő és rosszul kivitelezett módszerekkel próbálkozott az „egyenlőtlen verseny” ellensúlyozására. Hipotézisem az, hogy Magyarországon a jobboldali kormányoktól ismert gyakorlat, *miszerint a kormányzati hatalmat, az államot felhasználják egy, a predominánsnak tartott posztkommunista párttal szemben álló párt versenyképességének növelésére*, a Richard Katztól és Peter Mairtól ismert *kartellpárt* egy sajátos, közép-európai válfaját hozza létre: „az állam teremti meg pénzügyi hátterét, kampányát nagyrészt az állam által meghatározott módon, a közszolgálati csatornákon folytatja. A párton belül is tovább erősödött a kormányzásban közvetlenül résztvevő cso-

port.”¹⁴ Szélesebb összefüggésben a vezető kormánypárt (MDF, majd Fidesz) államilag támogatott kartellesítésének az a funkciója, hogy *hasonló társadalmi beágyazottság* megteremtésével *megfelelő erőforrásokat* biztosítson az „egyenlőtlen” politikai versenyben. Ez az, amiért a folyamatot a posztkommunista predominancia ellensúlyozásának ellenzői (elsősorban a predominanciában érdekeltek) a maga nemében joggal, ám a predominanciát tagadva „újraállamosításnak” tekintik.

Az „erő az erővel szemben” vagy „hatalom a hatalommal szemben” *nyers politikai és politikai szociológiai elve* *predomináns racionalitást* visz a posztkommunista predominancia elleni küzdelembe: hasonló eszközökkel és módszerekkel kell ellensúlyozni a rivális blokk erejét és – ami szorosan ide tartozik – *a saját blokkon belül hasonló eszközökkel és módszerekkel* kell/lehet a blokkot domináló, de a posztkommunista blokkal csak ezáltal versenyezni képes pártot felépíteni¹⁵. És ez az, amiért a politikai verseny racionalitását megérteni kész megfigyelők is hajlanak azt mondani: *jobb- és baloldali „állampártok” váltják egymást* ciklusonként a hatalomban. Ha nem is lehet szó szerint „állampártnak” tekinteni a „domináns” pártokat, a predomináns pártosodás racionalitása az alkalmazott módszerek miatt kétségkívül okkal kelthet ilyen benyomást.

A baloldali domináns párttal versenyképes jobboldali domináns párt társadalmi beágyazása viszont egy másik analógiát, a *pilléresedést* vagy *oszloposodást* teszi relevánssá.¹⁶ Véleményem szerint a magyarországi politikai blokkok és az azokba tömörült „szekértáborok” olyan, a pilléresedés/oszloposodás tematikájából ismert politikai szubkulturákhoz hasonlatosak, amelyek *elkülönülésre és párhuzamos intézményrendszerek kialakítására* törekednek, továbbá egy – új típusú – *szubkulturális politikizálást* igyekeznek érvényre juttatni. A pilléresedés/oszloposodás tematikájából ismert *állami elismerés és állami általi nagy anyagi erővel támogatás* a vezető párt kartellesítésével szoros összefüggésben van. A stratégiai cél az egyéni állásponttól vagy aktuálpolitikai ügyektől független, erős és tartós lojalitás kialakítása a szavazókban, akik a racionális (közpolitikailag motivált) megfontolások mellett ideológiai, érzelmi, szimbolikus stb. alapon intenzívebben kötődnek a politikai programot rugalmasan kezelni szándékozó pártelíteltekhez.

Hipotézisem ezért az is, hogy a rendszerváltással megszülető pártrendszerben a leglényegesebb törésvonal a predomináns szerepet tápláló társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai viszonylatok fenntartása, megóvása (baloldal), illetve megtörése és kiegyensúlyozása (jobboldal) miatt alakult ki. Ezt a feltételelesen „*predomináns törésvonal*”-nak nevezhető törésvonalat olyan – ha lehet így fogalmazni – *komplex törésvonalnak* tartom, amely lényegében bármilyen társadalmi szférában képes a társadalmat megosztó konfliktusokból táplálkozni vagy ilyen

természetű konfliktusokat gerjeszteni. A predomináns pártrendszer logikája és a predomináns törésvonal alapján tudom értelmezni ezért a következő területeken kialakuló és egy *sajátosan magyar pilléresedésre* utaló konfliktusokat:

1. A *sajtó* egyensúlyának kialakítására irányuló törekvések: médiaháború, médiaelnökök és alelnökök felmentése és ki-nevezése; lapok alapítása és megszüntetése (Magyarország, Pesti Hírlap, Új Magyarország, Napi Magyarország, a Napi Magyarország és a Magyar Nemzet egyesítése, illetve a Pest Megyei Hírlap és a Kurír megszüntetése, a Magyar Hírlap megvásárlásának kísérlete, a Heti Válasz alapítása), lapok birtokba vétele (Valóság), kölcsönös elbocsátások a Rádióban és a Televízióban; rivális műsorok (közzszolgálati híradó kontra Esti Egyenleg; Vasárnapi Újság kontra 168 óra és Beszéljük meg!). A pártokba tömörült vagy a pártok mögé felsorakozó értelmiségi elitcsoportok műhelyeinek „szekértáborokba” rendeződése: Világosság, Valóság (a váltásig), Mozgó Világ, Kritika, Köztársaság, a Világ, Elet és Irodalom, Magyar Narancs kontra Hitel, Magyar Szemle, Valóság, Heti Magyar Fórum, Demokrata, Új Idők. Ennek megfelelően a napilapok: Népszabadság, Magyar Hírlap, Népszava, Kurír kontra Pesti Hírlap, Esti Hírlap (a Mahír tulajdonába kerüléstől), Új Magyarország és Napi Magyarország, Pest Megyei Hírlap, Magyar Nemzet. A Magyar Nemzet privatizációjával kapcsolatos „pilléresedését” fejezték ki a lap tulajdonlasi formája és a tulajdonosi szerkezete miatti konfliktusok. Pilléresedés a *sajtó* egyensúlyának kialakítására irányuló törekvések hatására: MÚOSZ mellett a MÚK (Magyar Újságírók Közössége) létrehozása. Ide tartozik a egyes médiumok vélt vagy valós politikai irányultsága és eszerinti megkülönböztetett kezelése a pártok és szimpatizánsaik által: közzszolgálati tévé kontra kereskedelmi tévék (tv2, RTL Klub, és korábban a Tv3), a Magyar ATV mint „nemzeti” vagy ezzel ellentétben mint „szociálliberális” csatorna); Pannon Rádió kontra Klub Rádió, illetve közzszolgálati rádiók kontra kereskedelmi rádiók.
2. Eltérő politikai-ideológiai irányzatú, illetve pártpolitikai orientációjú *szakszervezetek* és *érdekszervezetek*, amelyek közötti konfliktusok messze túlmutattak a szervezeti rivalizáláson és az érdekvédelem stratégiai céljainak különbözőségén: MSZOSZ mint utódszervezet és MSZP-hez közelálló szervezet, Liga mint kezdetben főleg SZDSZ-irányultságú szervezet, Munkástanácsok mint kezdetben főleg MDF irányultságú szervezet, a Horn-kormány alatt és ellenében aktív METÉSZ, a pártként is megszerveződő Agrárszövetség.
3. Többé-kevésbé autonóm, de *pártokhoz kötődő ifjúsági szervezetek* (Ifjú Szocialisták, Fidelitas, Ifjúsági Demokrata

- Fórum, Új Generáció, Független Ifjúság) mellett *pártorientálódó ifjúsági rétegszervezetek*: Jobbik, Szocialista Egyetemisták Szervezete stb.
4. Többé-kevésbé autonóm, de pártorientálódó 56-os szervezetek: POFOSZ, Recski Szövetség, 56-osok Világszövetsége. Itt kell megemlítenem a TIB-en belüli viharokat, valamint az MDF elitjéhez kötődő Magyarok Világszövetségét, amelynek szellemi és politikai orientációját keményen támadták a liberálisok és a baloldal az 1992-ben rendezett kongresszust megelőzően.
 5. Vallási törésvonalakkal kapcsolatos pilléresedés az *egyházak* körében: politikai-szavazói bázis a keresztény-nemzeti erők számára (történelmi keresztény egyházak); a református egyház, a református alsópapság bizonyos köreinek orientálódása a MIÉP felé; a katolikus egyház és a KDNP (korábbi) kapcsolata, illetve a katolikus egyház választást orientáló körlevelei; a jobboldali kormánytagok demonstratív részvétele az augusztus 20-i egyházi rendezvényeken; az SZDSZ és a Hit Gyülekezete közötti összefonódások és az SZDSZ demonstratív kiállása a gyülekezet mellett.
 6. Pilléresedés a *tudományon és kultúrán* belül: a Soros Alapítvány politikailag támadott preferenciái kontra rivális finanszírozási források létrehozása; 56-os Intézet kontra XX. és XXI. Század Intézet. Tudósok politikailag aktív szerveződései: Professzorok Batthyányi Köre. Kulturális elitcsoportok politikai aktivitásának otthont adó szerveződések: Nemzeti Egység Mozgalom. Kossuth-díj kontra Corvinlánc.
 7. A kultúrában, a tudományban és a politikában egyaránt szerepet játszó alapítványok: Konrad Adenauer Alapítvány, Friedrich Neumann Alapítvány.
 8. A *sport* szférájában a kiscgazdák pilléresítési kísérletének tudom be az FTC irányítását (Torgyán József és Szabadi Béla), valamint a UTE vezetésében történő demonstratív megjelenést (Lányi Zsolt). Más természetű pilléresítési kezdeményezés volt a MIÉP részéről az FTC Várszegi Gábornak, az MTK tulajdonosának történő eladása miatt tiltakozás, amikor is a MIÉP és a hasonlóan érvelők egy „hagyományosnak” mondható vallási-politikai törésvonalra apelláltak, mondván, az FTC a nemzeti-magyar érzelműek, míg az MTK a zsidók klubja.

Az általam kartellesevésnek és pilléresedésnek – hipotetikusan – értelmezett fejlemények azonban lehet, hogy „csak” a strukturalista-funkcionalista értelemben vett politika modernizáció szükségszerű termékei: a politikai jobboldalt „befagyasztó” antipluralista korszak után ezúton „differenciálódnak ki” azok a szervezetek és intézmények, amelyeket Lipset és Rokkan

adottnak vett. Kevésbé ismert, hogy Lipset és Rokkan nagymértékben támaszkodott Talcott Parsons strukturalista-funkcionalista rendszer- és intézményelméletére...

JEGYZETEK

- ¹ Seymour M. Lipset–Stein Rokkan: *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*. In Seymour M. Lipset–Stein Rokkan (Eds.): *Party Systems and Voter Alignment: Cross-National Perspectives*. The Free Press. New York 1967.
- ² Gázsó Ferenc–Gázsó Tibor: *Választómagatartás és pártpreferenciák Magyarországon*. In Balogh István (Szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.; G. Márkus György: *Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai*. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.; G. Márkus György: *Az anomáliák normalitása – befagyott pártrendszer, cseppfolyós pártok*. In *Magyarország politikai évkönyve 1997*; G. Márkus György: *A törésvonalalak három családja a kelet-közép-európai pártrendszerekben – Magyarország példája*. *Politikatudományi Szemle 1997/1.* 44. oldal. Hirta Takesi: *A pártrendszer kialakulása és a választási illékony-ság Közép-Európában*. *Politikatudományi Szemle, 2000/3–4.*; Hüvely István: *A politikai tagozódást befolyásoló tényezők az átmenet időszakában*. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.; Körösnéyi András: *Pártok és pártrendszerek*. Századvég Kiadó, 1993. 35–36. oldalak. Körösnéyi András: *A magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó, 1998. 119–120. oldalak.; Stumpf István: *Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén*. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.; Szigeti Péter: *Politikai tagoltság és parlamenti erőviszonyok – Magyarországon*. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.; Szoboszlai György: *A választási rendszer hatása a politikai tagoltságra*. In Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.
- ³ Érdemesnek tartom a publicisztikából ismert „szekértábor” és a – Tamás Gáspár Miklóstól elhíresült – „törzsek” fogalmát empirikus szociológiai (viselkedés- és szervezetszociológiai, szociálpszichológiai stb.) mélyelemzések nyomán a politológiai terminusok közé bevezetni.
- ⁴ G. Márkus György: *A törésvonalalak három családja a kelet-közép-európai pártrendszerekben – Magyarország példája*. *Politikatudományi Szemle 1997/1.* 44. oldal.
- ⁵ Fricz Tamás: *Pártrendszerek*. Századvég Kiadó 2001. 26. oldal. Lásd még a 37., 126., 127., 43., 110., 114., 118., 30., 32., és 34. oldalakat.
- ⁶ Pokol Béla: *Modernizáció – a társadalmi szférák funkcionális elkülönülése*. *Társadalomtudományi Közlemények. 1983/3.*
- ⁷ Belényi Gyula: *A sztálini iparosítás emberi ára*. Szeged 1993.
- ⁸ Ehhez adalékként lásd „Nyelvpolitika és politikai legitimitás” című anyagomat. In *Magyarország politikai évkönyve 2001*.
- ⁹ Az ilyen ideológiai megoldások lehetőségét jól mutatta be már jóval a rendszerváltás előtt Ágh Attila két tanulmánya: *Imperializmus és egyenlőtlen fejlődés*. *Filozófiai Figyelő 1981/4*; *A világgpolitika elmélete és a politikatudomány*. *Külpolitika 1982/1*.
- ¹⁰ Lásd mindenekelőtt Konrád György és Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat, 1989.

- ¹¹ Enyedi Zsolt–Körösi András: Pártok és pártrendszerek. Osiris 2001. 150–151., 232–233. oldalak.
- ¹² Giovanni Sartori: Parties and Party Systems. Cambridge University Press, 1976. 201. oldal. Tóth Csaba szerint (A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya. Politikatudományi Szemle, 2001/3.) az MSZP „felemelkedése” következtében 1994-ben a magyar pártrendszer a „kvázi domináns” pártrendszer jellegzetességeit öltötte magára és őrizte azt 1998-ig. A szerző a kanadai és a svéd pártrendszert tekinti ideáltípusnak, és a „kvázi” jelzőt szerinte az indokolja, hogy „az eredeti sartori kritériumok szerint a domináns pártrendszerben a győztes párt abszolút többséget szerez és/vagy legalább tíz százalékkal előzi meg a második helyezettet”. Elfogadva az észrevétel jogosságát mégis azt mondom, hogy a dominancia (predominancia) vizsgálatok a numerikus, szavazatarányokra és sorrendre koncentráló megközelítések mellett a posztkommunista helyzetben a pluralista verseny „egyenlőségét” vagy „egyenlőtlenségét”, valamint a választások kimenetelét meghatározó gazdasági, szociális, kulturális stb. hététeret is figyelembe kell venni Sartori „eredeti” kritériumaira való tekintettel. Ezért tartom szükségesnek politológiai operacionálizálni a „beágyazottság” fogalmát.
- ¹³ Bruszt László: A centralizáció csapdája. Savaria University Press, 1995.; Csánádi Mária: Honnan tovább? A pártállam és az átalakulás. T-Wins Kiadó, 1995.; Konrád György–Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat, 1989. [Ehhez még a könyv utólagos kritikáit]; Konrád György–Szelényi Iván: Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalmakban. Politikatudományi Szemle, 1992/1. Körösi András: Kéi a hatalom? A hatalom pluralitása Magyarországon, 1990–1992. Politikatudományi Szemle, 1993/4.; Szalai Erzsébet: A hatalom szerkezete Magyarországon a politikai rendszerváltás után. Politikatudományi Szemle, 1993/2. Körösi tanulmányának alcímében szereplő kifejezés (hatalom pluralitása) önmagáért beszél: nem szólhatunk úgy a politika pluralitásáról, ha nem beszélünk a hatalom pluralitásáról is.
- ¹⁴ Enyedi–Körösi id. mű, 117. Katz és Mair szerint (Richard S. Katz–Peter Mair: A pártrendszer változó modelljei és a pártdemokrácia. Politikatudományi Szemle, 2001/3.) a kartellpártok ismérvei: A párt erőforrásainak fő eredete az állami szubvenció; a párt kiváltságos hozzájutást szerez a kommunikáció állam által szabályozott csatornához; a párt a civil társadalom és az állam közötti viszonylatban az állam részévé válik stb. Erőteljesen hangsúlyoznom kell, hogy a kartellpárt elmélete a nyugati demokráciák politikai fejlődését tükrözi. Katz és Mair szerint a pártok kartellésége Ausztriában, Dániában, Németországban, Finnországban, Norvégiában és Svédországban a legelőrehaladottabb. Különbözőbb elemzés nélkül belátható, hogy a fejlett nyugati demokráciákban tapasztalható „kartellésedés” és a magyarországi posztkommunista helyzetben ez alapján kimutatható „kartellésedés” minden hasonlóság mellett minőségileg és funkcionálisan gyökeresen eltérő. Ezért írok a „kartellpárt egy sajátos, közép-európai válfajáról”.
- ¹⁵ Lásd ehhez a Fidesz programjairól írt tanulmányomat: „Két pogány közt egy hazáért” Politikai konfliktusok gyökerei a Fidesz–MPP programjaiban. Politikatudományi Szemle, 2000.3–4.
- ¹⁶ A kézirat tartalmi lezárása után jelent meg Csizmadia Ervin tanulmánya (A pártok alkalmazkodóképessége és a pártverseny dinamikája. Politikatudományi Szemle, 2001/4.), amelyben a szerző lényegében hasonló megközelítésből és szintén hipotetikusán bevezeti a „pillérdemokrácia” és a „pillérpárt” fogalmát. Egyetértek Csizmadia Ervinnel abban, ami a dolgot az alól is nyilvánvalóan kitűnik, hogy a Fidesz (mint „pillérpárt”) „reaktíválja a magyar történelemből ismert intézményi hálózatokat”, s hogy „a társadalom pillérek kereszttüli politikai mozgósítása (...) válasz a beágyazódás hiányára”. Vé-

leményem szerint azonban a Fidesz nem csak (már meglevő?) pilléreket „szólit meg” vagy „próbál életre kelteni”, hanem tudatosan pilléreket épít. (Ahogy a „beágyazódás” és „beágyazottság” mellett beszélhetünk „beágyazásról”, úgy beszélhetünk a „kartellesezés” mellett „kartellesítésről” is.) Ennek előzménye azonban markánsan meg volt az MDF kormányzásában, tehát a Fidesz nem volt úttörő, aminek ekletáns példája a konzervatív sajtó és a nemzeti középosztály nyíltan bevallott megteremtésének kísérlete az első ciklusban.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Angelusz Róbert: Pártok között szabadon. Osiris Kiadó, 2000.
 A magyar pártrendszer kialakulása. Kossuth Kiadó, 1992.
 Bihari Mihály (szerk.): A többpártrendszerek kialakulása Kelet-Közép-Európában 1989–1992. Kossuth Kiadó, 1992.
 Enyedi Zsolt–Körösi András: Pártok és pártrendszerek. Osiris Kiadó, 2001.
 Fábíán György (Szerk.): Választási rendszerek. Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997.
 Fábíán György–Kovács László Imre: Vokok és mandátumok. A választási rendszerek arányossága. Villányi úti könyvek, 1998.
 Fricz Tamás: Pártrendszerek. Századvég Kiadó 2001.
 Gázó Ferenc–Gázó Tibor: Választó magatartás és pártpreferenciák Magyarországon. In Balogh István (szerk.): Törésvonalak és értékválasztások. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.
 G. Márkus György: Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai. In Balogh István (szerk.): Törésvonalak és értékválasztások. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.
 G. Márkus György: Az anomáliák normalitása – befagyott pártrendszer, cseppfolyós pártok. In Magyarország politikai évkönyve 1997.
 G. Márkus György: A törésvonalalak három családja a kelet-közép-európai pártrendszerekben – Magyarország példája. Politikatudományi Szemle 1997/1.
 G. Márkus György: Törésszerkezet és pártszerkezet. In Magyarország Évkönyve 1998.
 Hirata Takesi: A pártrendszer kialakulása és a választási illékonyság Közép-Európában. Politikatudományi Szemle, 200/3–4.
 Hülvelly István: A politikai tagozódást befolyásoló tényezők az átmenet időszakában. In Balogh István (Szerk.): Törésvonalak és értékválasztások. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.
 Katz, Richard S.–Peter Mair: A pártrendszer változó modelljei és a pártdemokrácia. Politikatudományi Szemle, 2001/3.
 Körösi András: Pártok és pártrendszerek. Századvég Kiadó, 1993.
 Körösi András: A magyar politikai rendszer. Osiris Kiadó, 1998.
 Lipset, Seymour Martin: Political Cleavages in „Developed” and „Emerging” Politics. In Erik Allardt and Yrjö Littunen (Eds.): Cleavages, Ideologies and Party Systems. Turku, 1964.
 Lipset, Seymour Martin–Stein Rokkan (Eds.): Party Systems and Voter Alignment: Cross-National Perspectives. The Free Press. New York 1967.
 Sartori, Giovanni: From the Sociology of Politics to Political Sociology. In Seymour Martin Lipset (Ed.): Politics and the Social Sciences. Oxford University Press. 1969.
 Sartori, Giovanni: Parties and Party Systems. Cambridge University Press, 1976.

- Stumpf István: Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén. In Balogh István (szerk.): Törésvonalak és értékválasztások. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.
- Szigeti Péter: Politikai tagoltság és parlamenti erőviszonyok – Magyarországon. In Balogh István (szerk.): Törésvonalak és értékválasztások. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.
- Szoboszlai György: Választási rendszer és politikai tagoltság. In Szoboszlai György (szerk.): Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép. Budapest, MTA Társadalomtudományi Intézet 1990.
- Szoboszlai György: A választási rendszer hatása a politikai tagoltságra. In Balogh István (szerk.): Törésvonalak és értékválasztások. MTA Politikatudományi Intézete, 1994.
- Wiatr, Jerzy J.: „One Party” Systems – The Concept and Issues for Comparative Studies. In Erik Allardt and Yrjö Littunen (Eds.): Cleavages, Ideologies and Party Systems. Turku, 1964.

